

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ ТА
ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НА ВАРТІ НАЦІОНАЛЬНИХ
ІНТЕРЕСІВ**

Головне управління по боротьбі з корупцією
та організованою злочинністю
Служби безпеки України
на варті національних інтересів

Серія: Світові традиції державного управління

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ
ТА ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НА ВАРТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ**

Збірник статей і матеріалів

Київ
ТОВ «Видавництво «Прометей»
2019

Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів: збірник статей і матеріалів [вітальні слова Президента України П. Порошенка, Голови СБ України В. Грицака, Першого заступника Голови СБ України — Начальника ГУ БКОЗ СБ України П. Демчини; духовна настанова та благословення Святійшого Філарета, Патріарха Київського і всієї Руси-України; вступ Я. Антоняка; авторський колектив: В. Омельчук (кер. авт. кол.), Я. Антонюк, Я. Антоняк та ін., ред. група: Ю. Бондар (спец. ред.), І. Мищак (наук. ред.), співупорядники: І. Дралюк, І. Шумар. — К.: Прометей, 2019. — 480 с. — (Серія: Світові традиції державного управління. — Вип. VIII).

Редакційна колегія Серії:

академік НАН України **М. Жулинський**, академік НАН України **О. Копиленко**, академік НАН України **В. Смолій**, академік НАН України **Ю. Шемшученко**

Наглядова рада Серії:

Я. Антоняк (Голова), *В. Берковський*, *С. Долеско*, *В. Костицький*, *М. Мацелик*,
І. Мищак, *В. Омельчук* (секретар), *М. Сидоржевський*

Науково-популярне видання «Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів» присвячене діяльності одного з підрозділів національної спецслужби, до якого прикута увага українського суспільства, та його попередникам крізь призму історичної спадщини державного будівництва України.

Розраховане на співробітників СБ України, викладачів та курсантів НА СБУ, широке коло фахівців з історії держави і права України та історії спецслужб.

Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів : Збірник статей і матеріалів. — К.: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2019. — Серія «Світові традиції державного управління». — Вип. VIII — 2019. — 000 с. , іл. — (Серія: Світові традиції державного управління. — Вип. VIII).

ISBN 978-617-7502-11-0

Науково-популярне видання «Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів» присвячене діяльності одного з підрозділів національної спецслужби, до якого прикута увага українського суспільства, та його попередникам крізь призму історичної спадщини державного будівництва України.

Розраховане на співробітників СБ України, викладачів та курсантів НА СБУ, широке коло фахівців з історії держави і права України та історії спецслужб.

УДК

ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ У ЗАКОРДОННИХ ІНСТИТУЦІЯХ І ПРЕДСТАВНИЦТВАХ УНР У 1919–1920 РР. ЯК ЧИННИК ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦИ УКРАЇНИ

Павло Гай-Нижник

14 грудня 1918 р. під тиском Січових Стрільців і повстанських загонів, які обложили Київ, гетьман Павло Скоропадський змушений був відмовитися від влади¹. Того ж дня гетьманський Кабінет міністрів С. Гербеля склав свої повноваження і передав усю повноту влади Директорії, яка стояла на чолі протигетьманського повстання². Таким чином Українська держава у формі Гетьманату³ припинила своє існування і в країні було відновлено Українську Народну Республіку.

Опанувавши столицю, члени Директорії (Володимир Винниченко (голова), Симон Петлюра (головний отаман), Федір Швець, Андрій Макаренко і Опанас Андрієвський)⁴ прагнули знов повернути Україну на соціалістичний шлях розвитку. Новий уряд УНР очолив соціал-демократ Володимир Чеховський.

На момент вступу Директорії у Київ на терені України оберталися у якості повноправних грошових знаків (окрім грошових сурогатів, німецької та австрійської валют і місцевих бонів) українські гроші загальною сумою близько 2 млрд. 775 млн крб, а також російські грошові знаки на суму не меншу від 10 млрд рублів⁵. Між тим, наявні в розпорядженні уряду кошти нестримно «з'їдала» інфляція, приборкати яку не вдавалося через відсутність сталих джерел поповнення державної скарбниці. Грошові емісії не встигали покривати дефіцит бюджету, а цукрова монополія давала недостатньо для цього прибутків через руйнацію відповідного виробництва та зростаючу анархію на місцях.

Ще одним джерелом здобуття грошової маси для республіканського уряду мали стати валютні накопичення гетьманського уряду. За даними Кредитової канцелярії Міністерства фінансів на час владарювання Директорії у Києві, поваленій нею Українській Державі

¹ Відродження. — 1918. — 15 грудня; Наш путь. — 1918. — 15 грудня; Мир. — 1918. — 15 грудня.

² ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 1.

³ Щодо фінансової політики гетьманського режиму дивіться: Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) / Павло Гай-Нижник. — К., 2004. — 430 с.; Гай-Нижник П. Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.): Довідник / Павло Гай-Нижник. — К., 2004. — 47 с.; Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.) / Павло Гай-Нижник. — К.: Цифра-друк, 2006. — 303 с.; Гай-Нижник П. Український Державний банк: історія становлення (1917–1918 рр.). Документи і матеріали / Павло Гай-Нижник. — К.: Цифра-друк, 2007. — 340 с.; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.) / Павло Гай-Нижник. — К.: Дуліби, 2016. — 532 с.

⁴ Після об'єднання з УНР Західно-Української Народної Республіки (Акт Злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р.) до складу Директорії наприкінці березня 1919 р. за постановою Трудового Конгресу увійшов Євген Петрушевич, як президент Української Національної Ради Західної області УНР.

⁵ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917–4 февраля 1919 гг.) / Л. М. Неманов. — Киев, 1919. — С. 49–50.

в німецьких банках належало вільними сумами 180 млн марок серіями та 161 млн 700 тис. марок готівкою, з яких: 50 млн марок зберігалися в Dresdener Bank, 50 млн марок — в Deutsche Bank та 61 млн 700 тис. марок в Reichsbank¹. Як засвідчував В. Липинський у своєму листі до І. Кревецького від 29 серпня 1927 р., у Відні гетьманським урядом було зібрано також чималу суму державного скарбу — 50 млн австрійських крон². Ці кошти зберігалися у Віденському державному банку «Wiener Bank — Verein» й складали т.зв. «п'ятдесятимільйонний державний грошовий фонд»³. Валюта та закордонні авуари, які гетьманським урядом використовувалися надзвичайно ощадливо, владою Директорії почали витрачатися вкрай легковажно.

Німці, що під час збройного виступу Січових стрільців на чолі з Директорією, зайняли нейтральну позицію і які фактично за сепаратною домовленістю дозволили їй оволодіти Києвом, зажадали певних пілг не лише у вільному від'їзду на Батьківщину, але й у певних фінансових справах. Так, наприклад, у січні 1919 р. на вимогу німецької комендатури німецьким воякам було дозволено здати українські гроші за курсом 85 коп. марка з обміном їх чеками на Берлін. Сама ж комендатура за тим же курсом поміняла 25 млн карбованців. Як цілком доречно зазначав Л. Неманов, такий обмін зменшував запаси німецької валюти, що була на рахунках української держави в імперському банку (Reichsbank), але Директорія не могла відмовити німцям у цій люб'язності⁴. Уряд же УНР робив усе, аби мати можливість розпоряджатися іноземними авуарами Гетьманату за Економічним договором від 10 вересня 1918 року.

Отримавши можливість розряджатися цими сумами, Директорія одразу ж вдалася до їхнього використання. Так із суми готівки в ReichsBank фінансовому агенту в Берліні Г. Супруну вже за влади Директорії було відкрито кредит у 100 млн марок. Згодом, безконтрольність грошових операцій, їхнє привласнення та розтрати цією особою стануть ганебною ознакою безгосподарності й зловживань республіканського уряду та його численних місій за кордоном. З загальної суми заощаджень гетьманського уряду у німецьких та австро-угорських банках владою Директорії було знято готівкою 700 мільйонів та 150 мільйонів серіями (облігаціями). З них на власний рахунок у Dresdener Bank було перераховано 100 млн крон, на рахунок у Wiener Bankverein у Відні — 100 млн крон та у Станіславів з Відня — 50 млн, в інші місця — 180 млн крон. Загалом було використано 530 млн крон готівкою та залишилося вільними 20 млн готівкових крон і на 150 млн серій. Крім того, як свідчить відповідна довідка Кредитової канцелярії, контрвалютою у 180 млн крон — 90 млн крб. було перераховано на поточний рахунок Державного банку УНР. На що було витрачено 200 млн крон, переведеними до Берліну у Dresdener Bank та до Відня у Wiener Bankverein довідка не повідомляє, проте зауважує, що обрахунки було зроблено у поспіху, а тому у них, можливо, допущені й певні помилки⁵.

Поспіх у фінансових справах та ще й державного характеру і в таких обсягах, як відомо, може викликатися вкрай терміною потребою у грошах в умовах непланованого і незадовільного ведення загального фінансового господарства, постійним супутником чого завжди були зловживання та спекуляція.

¹ Немановъ Л. М. Вказана праця. — С. 91.

² ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 26.

³ ЦДАВО України. Ф. 3581. Оп. 3. Спр. 115. Арк. 31.

⁴ Немановъ Л. М. Вказана праця. — С. 97.

⁵ Там само. — С. 91–92.

При цьому, практично необмежено витрачалися самою Директорією та її уповноваженими й внутрішні запаси іноземної валюти, що були заощаджені гетьманським урядом. Так, наприклад, 6 січня 1919 р. Державний банк повідомив Кредитову канцелярію Міністерства фінансів УНР, що чиновник з особливих доручень при Директорії О. Лотоцький змусив Державний банк продати йому 1 млн 913 тис. 365 німецьких марок за заниженим курсом у 75 коп. за марку, між тим, як офіційно банк мав право їх обмінювати по 85 копійок. Як наслідок, Державний банк отримав збиток на 98 тис. 875 крб. 93 коп. і запитував Кредитову канцелярію куди занести ці втрати.

В результаті подібних дій наприкінці січня 1919 р. у Державному банку залишалася лише мізерна частина від того, що було накопичено за часи гетьманської влади, а саме (станом на 15 січня 1919 р.): 302 тис. 733 німецьких марки, 53 млн 568 тис. 261 австрійська крона та 644 тис. 434 румунських лей¹. Усі ці залишки було вивезено під час евакуації з Києва Державного банку і досить швидко витрачено.

Варто згадати й про те, що після повалення гетьманської влади у Києві 14 грудня 1918 р. й відновлення Української Народної Республіки (УНР) під проводом Директорії, уже в січні 1919 р., в умовах нової війни з більшовицькою «червоною» і денікінською «білою» Росією, українською республіканською владою спішно формувалися різного роду місії для виїзду за кордон². Так, наприклад, 10 січня 1919 р. Директорія ухвалила рішення про відправлення до Франції, Італії та Англії двох незалежних торговельно-фінансових місій³.

Однією з подібних місій була Фінансова агентура Народного міністерства фінансів УНР в Берліні. Цю місію було сформовано у січні 1919 р. на чолі з колишнім директором Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів Центральної Ради Григорієм Супруном. Одним з її завдань було повернення Німеччиною грошових фондів колишньої гетьманської Української Держави й акумуляція їх на потреби уряду УНР. Нагадаю, що Україні на той час належало близько 75 млн німецьких марок, заборгованих за харчі і залізничний матеріал, який німці вивезли з її території в часи окупації 1918 року. Також у різних банках Німеччини знаходилося 400 млн німецьких марок, складених на конто Української Держави (за Гетьманату П. Скоропадського). Не дивно, що багато політичних сил прагли розіграти цю карту на свою користь. Крім УНР (Директорії) та прихильників Гетьмана П. Скоропадського, на ці кошти претендували також і уряд УСРР, діячі російського так званого «білого руху» і навіть Франція та Великобританія. Як наслідок їхнього затятого протиборства український народ втрачав політично-юридичні нагоди опанувати цим грошовим фондом, а Німеччина, натомість, використовувала як привід до його конфіскації.

Веймарська Республіка, що перебувала у край важкому економічному становищі, планувала спрямувати ці фонди частково для компенсації втрат, що зазнали німецькі колоністи в Україні, а почасти — для вирішення внутрішніх соціальних питань. Тож доля українських грошей в Німеччині тривалий час залишалася невирішеною. У другій половині лютого 1919 р. німецький уряд наклав арешт на кошти, мотивуючи таке рішення існуванням кількох українських урядів, що заявляли права на фонди, а також претензіями німецьких фірм, що не отримали гроші за свій товар та за втрачене під час окупації майно. Відтак, Німеччина вирішила не повертати українські кошти, формально мотивуючи таке проволікання очікуванням пори, допоки на Україні не постане єдиний легітимний уряд.

¹ Там само. — С. 97.

² *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції / Ісаак Мазепа. — К.: Темпора, 2003. — С. 80.

³ Вістник державних законів УНР. — 1919. — 28 січня. — Вип. 4.

15 січня 1919 р. на пропозицію міністра фінансів до всіх місій УНР, які відряджатимуться за кордон, мали призначатися агенти Міністерства фінансів¹. За два дні (17 січня 1919 р.) міністр фінансів Б. Мартос представив Раді міністрів УНР Г. Супруна в якості кандидата на посаду фінансового агента в Берліні, Парижі та Лондоні². Тож, початково планувалося, що фінансовий агент працюватиме у столицях Німеччини, Франції та Великобританії, але через політичні обставини Фінансова агентура та її голова осіли у столиці Німеччини.

Новопризначений голова такої важливої та впливової закордонної місії як Фінансова агентура УНР Г. Супрун не був новачком як у фінансовій справі, так і в справі провадження торговельно-економічних зв'язків з представниками інших держав, а також частково у переговорно-дипломатичній сфері. У 1918 р. він займав досить вагому посаду директора Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів УНР, а з призначенням 14 березня 1918 р. Комісії з товарообміну з Центральними державами при Раді народних міністрів УНР став ще й одним з її членів³. До того ж головою цієї Комісії тоді був М. Порш, який у 1919 р. займав посаду посла УНР у Німеччині, що давало надію на успішну співпрацю Посольства УНР в Німеччині та Фінансової агентури Народного міністерства фінансів, яка також мала розташовуватися у Берліні.

Крім того, є всі підстави вважати, що Г. Супрун був особистою креатурою міністра фінансів УНР Б. Мартоса, який цінував й довіряв своєму висуванцеві. Це підтверджується й тим фактом, що ще на початку грудня 1918 р. (до повалення гетьманської влади) саме Г. Супрунові Директорія з пропозиції Б. Мартоса доручила таке важливе завдання як взяти під контроль одеську друкарню Фесенка, в якій друкувалися українські грошові знаки, або вивезти літографські камені (кліше для виготовлення грошей) з Одеси до Вінниці. Принагідно нагадаю, що Г. Супрун не виконав цієї місії, проте Б. Мартос навіть в еміграції виправдовував цю невдачу тим, що його випередила Добровольча армія⁴. У грудні ж 1918 р. Б. Мартос вже визначився з тим, що саме Г. Супрун поїде до Берліна на чолі української Фінансової агентури⁵.

Фінансова агентура мала надзвичайні можливості для праці в Європі, адже саме в її руках зосереджувалися чи не усі закордонні рахунки та грошові фонди УНР та щонайширші повноваження щодо їх використання за кордоном. Зокрема: розпорядження усіма закордонними банківськими фондами уряду України, фінансування українських місій та представництв, грошові операції щодо закупівлі майна, медикаментів, зброї та одягу за кордоном, доставка української валюти з Німеччини урядові УНР тощо.

Надії ж на швидке отримання українських грошових знаків, що друкувалися у Німеччині на замовлення гетьманського уряду, або якісного паперу для їхнього виготовлення у Києві, не справилися через революцію в Німеччині.

Тож масштаб роботи, зобов'язання та відповідальність новоствореної української Фінансової агентури в Берліні важко переоцінити. На грудень 1919 р. українська Фінансова агентура в Берліні, окрім її очільника Г. Супруна⁶, мала у своєму розпорядженні ще 14 офіцій-

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – Т. 1. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С. 184.

² Там само. – С.188.

³ ЦДАВО України. Ф. 3690. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 32.

⁴ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років. – Мюнхен, 1972. – С. 20.

⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. XXIV-4. Арк. 322.

⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

них урядовців, 3 «співробітника» та ще 2 урядовця найманих¹. Головна канцелярія Агентури розташовувалася на Клейстштрассе, 25 німецької столиці². Зрозуміло, що у невдовзі міністр фінансів УНР зажадав від голови Фінансової агентури річної звітності про грошові операції цієї специфічної закордонної місії УНР. Задля підготовки звітності її голова Г. Супрун попросив місячного терміну, аби «упорядкувати книги»³. Справа затягнулася і Б. Мартос вирішив призначити спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Г. Супруна та його підлеглих.

Слід зауважити, що початково Ревізійну комісію на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським було призначено за наказом міністра фінансів Б. Матроса 16 грудня 1919 р. Вона, однак, своєчасно приступити до праці не змогла, позаяк голова Фінансової агентури в Німеччині Г. Супрун не допустив її до ревізії. Цікаво, що міністр фінансів не захотів загострювати стосунки з Агентурою й ні уряд, ні Директорія не вдалися до жодних жорстких дій щодо такого свавілля голови Фінансової агентури аж до березня 1920 р., коли Г. Супрун без усіляких на те повноважень взагалі припинив виплати коштів українським місіям і посольствам за кордоном. Фінансова агентура також, незважаючи на категоричні вимоги міністра фінансів, не подавала урядові УНР жодних звітів чи справоздань щодо розпорядження нею державними грошми, або ж взагалі щодо своєї діяльності.

Урешті-решт, навіть наказ міністра фінансів (від 31 березня 1920 р.), затверджений Директорією 8 квітня 1920 р., про звільнення Г. Супруна з посади від 29 березня 1920 р. «за невиконання наказів і зловживання виданими йому уповноваженнями», не був визнаний ані ним, ані співробітниками Фінансової агентури⁴. Більше того, Г. Супрун відмовився передавати справи, кошти і майно Фінансової агентури новопризначеному на його місце І. Мірному, заявивши, що «Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає»⁵. Разом з тим припинили працю в Агентурі усі її урядовці та співробітники. Лише через німецький суд та особисті гарантії Г. Супруну від українського уряду дозволили новопризначеній Ревізійній комісії розпочати перевірку діяльності Фінансової агентури УНР в Німеччині, яка супроводжувалася приховуванням документації, саботажем і відвертим глузуванням з української влади.

Ревізійна комісія зазначила також і на тому, що «в той час, коли на Україні була велика потреба в грошах, коли дійсно існування Держави могло залежати від своєчасної доставки грошей — справа перевозки грошей велася дуже мляво»⁶. Суть питання полягала в тому, чому, якщо проект першої угоди від «Deutsche Luft-Reederei» (DLR) був представлений Фінансовій агентурі УНР 14 квітня 1919 р., перший політ аероплана в Україну відбувся аж 20 червня 1919 р. За угодою ж, початок переправки грошей в Україну мав розпочатися після сплати Фінансовою агентурою 3 млн 250 тис. марок, чого Фінансова агентура не могла здійснити, за словами фінансового агента Г. Супруна, через відсутність в її розпорядженні належних коштів. У свою чергу Ревізійна комісія встановила, що така заява фінансового агента є брехнею.

Було виявлено, що ще 3 лютого 1919 р. Г. Супрун одержав у Reichsbank 8 млн 400 тис. марок, з яких 1 млн 400 марок наступного дня виплатив німецькій державній друкарні

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 14а зв.

² Там само. Арк. 12 зв.

³ Там само. Скр. XXIV-4. Арк. 322.

⁴ Там само. Арк. 4.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

(Reichsdruckerei), а решта суми (7 млн 399 тис. 600 марок) залишилася в його розпорядженні. З цих грошей він так і не сплатив необхідний за контрактом з DLR внесок до Nationalbank für Deutschland, а, натомість, вносить до цього ж банку 4 млн 600 тис. марок з метою купівлі цінних паперів для комерсантів братів Рабиновичів, аби здійснити спільну оборудку з купівлею і продажем чаю. Один пакет цих цінних паперів було перенадіслано до Голландії (в Амстердам), а інший переслати не вдалося через те, що саме тоді було накладено заборону на пересилку цінних паперів з Німеччини за кордон. 4 травня банк повернув Г. Супруну гроші за ненадісланий пакет цінних паперів. Тим не менш 24 травня Г. Супрун передає братам Рабиновичам 2 млн 300 марок готівкою¹.

Таким чином, корупційна оборудка з чаєм, яка варта окремого наукового дослідження, була для українського фінансового агента в Берліні Г. Супруна (в спілці з представником державного контролю УНР Вронським) більш нагальнішою справою, ніж переправка грошей в Україну, уряд та військо якої знаходилися у вкрай скрутному воєнному та фінансовому становищі і які надзвичайно потребували грошей. Гроші ж за угодою з DLR (3 млн 250 тис. марок) було внесено до Nationalbank für Deutschland лише після звільнення на початку травня 1919 р. у Відні з під арешту 85 млн крон, та й те лише аж 11 червня 1919 р. Отже, не було виконано умови чергового варіанту угоди з DLR (від 14 травня), а наступний був значно обтяжливіший для УНР через що українська державна скарбниця знову ж зазнала великих фінансових втрат, яких можна було б уникнути. Не кажучи вже про потребу в грошах армії та уряду УНР на Батьківщині.

Українською стороною, все ж таки, були закуплені (зафрахтовані) три п'ятимоторні важкі бомбардувальники-біплани «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (регістраційний номер D.129), R-70 (регістраційний номер D.130), R-71 (регістраційний номер D.131). Ці літаки, хоч і були продані УНР й позначалися українськими розпізнавальними знаками, мали німецьку обслугу та залогу. З України та від української авіації з ними тримав регулярний радіозв'язок радист Першого Запорозького окремого авіадівізіону в Кам'янці-Подільському хорунжий Володимир Пилипець².

Урядова Ревізійна комісія, яка перевіряла діяльність Фінансової агентури УНР у Берліні, з огляду на вищезазначені факти, дійшла (1921 р.) таких попередніх висновків щодо «справи «Deutsche Luft-Reederei»³:

«1) Супрун, маючи можливість своєчасно внести гроші в Банк — цього не зробив, наслідком чого були: а) несвоєчасна доставка грошей на Україну. Як би замість купівлі цінних паперів Бр[атам] Рабиновичам були внесені своєчасно гроші Д.Л.Р. можливо, що вся кількість грошей була б перепроведжена на Україну; б) великі матеріальні втрати, бо згодом Д.Л.Р. перейшло на більш дорогі умови;

2) Представники Фінансової Агентури юрисконсульт Гершун, представники Державного Контролю Вронський і п. Арістархів не боронили інтересів Держави і майже шли на поводиті у всіх бажаннях Д.Л.Р., задовольняючи їх завше по за умовам договору;

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 4.

² Шанковський Л. З історії Української авіації / Л. Шанковський // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chota.plast.org.ua/aviohistoriPA.htm#_ftnref1.

³ Що стосується, власне, долі самої компанії «Deutsche Luft-Reederei», то невдовзі настав 1921 р., коли у повному обсязі набули чинності §§ 198–202 Версальського договору, які передбачали або знищення, або ж передачу союзним країнам Антанти усіх повітряно-літальних апаратів Німеччини. Відтак DLR була змушена самоліквідуватися.

3) в справі з Д.Л.Р. є багато чисто юридичних правонарушень і змін умов, заключених договорів явно не на користь Українській Державі»¹.

Довести розслідування до завершення й до судового рішення, як щодо питання постачання грошових знаків в Україну, так і щодо взагалі діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Берліні, Ревізійній комісії не судилося.

16 грудня 1919 р. наказом міністра фінансів Б. Мартоса (№ 40) було призначено спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Фінансової агентури УНР в Берліні на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським, до якої увійшли також Фрід, П. Донець та В. Ісіченко². Комісія (О. Скоропис-Йолтуховський та В. Ісіченко) прибули в кабінет Г. Супруна вже наступного дня (17 грудня 1919 р.) о 13-й годині й вручили йому відповідні уповноважуючі їх документи: відношення міністра фінансів від 16 грудня 1919 р. (№ 42) разом з копією наказу Б. Мартоса по Міністерству фінансів від 16 грудня 1919 р. (№ 40) у м. Берліні, а також копію журнальної постанови Комісії по обревизуванню агента Міністерства фінансів в Берліні від 16 грудня 1919 р. (№ 1)³. Проте Комісія так і не змогла приступити до праці, позаяк голова Фінансової агентури Г. Супрун не допустив її до ревізії.

В особистому листі від 18 грудня 1919 р. (№ 1059) на ім'я Б. Мартоса Г. Супрун виклав власну мотивацію відмови допустити Комісію до перевірки. Голова Фінансової агентури аргументував свої дії політичною ситуацією в Україні, зокрема кризою в міжпартійних стосунках та розколом в урядових лавах УНР, конкретно вказуючи на діяльність міністра закордонних справ В. Темницького та міністра фінансів М. Кривецького навесні 1919 року⁴.

Галицький соціал-демократ В. Темницький був введений до складу Ради народних міністрів у квітні 1919 р. як член Української Національної Ради ЗУНР — ЗО УНР після Акту Злуки й 22 травня, за дорученням уряду, виїхав закордон з метою ознайомлення з діяльністю дипломатичних місій УНР. Відтоді, незважаючи на неодноразові вимоги уряду, не повертався в Україну, що, як згодом зазначав С. Петлюра у листі до І. Мазепи, «різало» українську владу в міжнародних зносинах⁵. Крім того, В. Темницький неодноразово вимагав коштів від Фінансової агентури, а головне, був прихильником лідера ЗО УНР Є. Петрушевича, який перебував у вкрай загострених стосунках з С. Петлюрою. Відтак його усунення з посади вимагав сам головний отаман, що й було зроблено в серпні 1919 р.

У березні 1919 р. в керівництві УНР склалася парадоксальна ситуація, коли Директорія була роз'єднана, її члени знаходилися у різних місцевостях (частина членів Директорії на чолі з С. Петлюрою опинилася у Рівному, а Є. Петрушевич та О. Андрієвський майже цілком самостійно «урядували» в Станіславові). Подібна ситуація склалася і в уряді, який також розпався на кілька частин — одні перебували в Одесі, інші при головному отаманові С. Петлюрі, частина (Д. Симонів, М. Кривецький) — при Є. Петрушевичу. Останній, на противагу решті членів Директорії і голові уряду УНР, навіть призначив собі у Станіславові окремого керуючого Міністерством фінансів, яким став саме М. Кривецький. У квітні 1919 р., коли уряд УНР перебрався до Рівного, міністр фінансів М. Кривецький не прибув до міста і саме замість нього виконуючим обов'язків міністра фінансів було призначено Б. Мартоса⁶.

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 30 зв.

² Там само. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 4.

³ Там само. Арк. 12 зв.

⁴ Там само.

⁵ Мазепа І. Вказана праця. — С. 248.

⁶ Там само. — С. 132.

У Станіславові М. Кривецький (з візії члена Директорії О. Андрієвського) тим не менш вів власну політику й навіть скасовував рішення нового міністра фінансів УНР тощо. Крім того, М. Кривецький належав до партії соціалістів-самостійників, яка була пов'язана із спробою здійснення державного перевороту на користь Є. Петрушевича (заколот В. Оскілка).

Знаючи про політичну кризу в Україні та вкрай складну військову ситуацію на фронтах УНР, Г. Супрун вдало використав не лише ці важелі, але й фактор особистого характеру. Він вказує у листі Б. Мартосу: «Не торкаючись вищезазначених документів по суті, я дозволю собі звернути Вашу увагу на сучасну ситуацію для України і тих відомостей, які маєте Ви і я. Я не хочу розуміється тут торкатися відомого Вам випадку з бувшим Міністром Фінансів п. Кривецьким і не приймаю його тут на увагу, але рахую абсолютно необхідним, щоб в такі менти, які переживає в цей час Україна, всяка більш менш серйозна акція була переведена на авторитетних громадських підставах з безумовними гарантіями об'єктивності і абсолютним виключенням персонального суб'єктивізму. Наша історія останніх часів дає багато доказів цьому, нагадаю хоча б моє далеко не помилкове відношення до розпоряджень бувших п.п. Міністрів Кривецького і Темницького»¹. Відтак голова Фінансової агентури прямо заявляє міністрові фінансів, що «згаданий Ваш наказ я не можу виконати»². При цьому Г. Супрун, зауваживши, що час для ревізії обрано не досить вдалий, все ж запевнив, що він може піддати свою діяльність перевірці відповідної комісії, проте такій, яка була б укомплектована на авторитетних громадських засадах. До цього, за словами голови Фінансової агентури, його «примушує та роля, яку Фінансова Місія до сього часу відогравала і, хто знає[,] можливо в будучому має відогравати ролю ще більшу»³.

Зі свого боку Г. Супрун пропонував скласти Ревізійну комісію з уповноважених представників усіх українських партій, а саме: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів та хліборобів-демократів, доповнивши цей список ще й уповноваженим представником кооперації. Така вимога яскраво свідчила, що за умов, які склалися на той час в Україні, оперативно сформувати подібну комісію було неможливо, а отже голова Фінансової агентури не лише саботував попередній склад Ревізійної комісії, укладений міністром фінансів, але й відверто затягував час початку перевірки своєї діяльності фактично на невизначений термін. У підсумку Ревізійна комісія на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським через нетривалий час припинила своє існування, так і не розпочавши перевірку.

З іншого боку, ні уряд, ані Директорія не вдалися до жодних жорстких дій щодо такого свавілля голови Фінансової агентури. Отже, Г. Супрунові вдалося переграти й Народне міністерство, й уряд, й Директорію УНР і зірвати перевірку своєї діяльності та всієї Фінансової агентури УНР у Німеччині. Як згодом виявилось — до березня 1920 р.

У даному контексті варто зазначити, що така ситуація із діяльністю Фінансової агентури стурбувала владу УНР і змусила її вдатися до зміни формату державних торговельно-фінансових операцій за кордоном вже в грудні 1919 р. Так, наприклад, 23 грудня 1919 р. С. Петлюра та виконуючий обов'язки голови Ради народних міністрів й водночас керуючий міністерством закордонних справ А. Ливицький підписали одразу кілька наказів з цього приводу.

Зокрема, наказом (Ч.869/Д.С.) голові посольства УНР в Німеччині М. Поршу наказувалося передати в розпорядження Торговельної комісії УНР на чолі з А. Сербіненком «всі військові кредити і взагалі кредити на державні закупки, які були одпущені в розпорядження

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 12 зв.—13.

² Там само. Арк. 13.

³ Там само.

Українського Посольства в Німеччині або на імя Пана Посла»¹. Торговельній комісії мали бути передані також усе вже закуплене посольством військове майно та різні товари. Усі ж документи в справах здійснених посольством закупівель повинні були бути віддані представникові державного контролю УНР в Німеччині, а в разі його відсутності ревізоріві військових місій отаманові О. Жуковському. У наказі наголошувалося, що «нові закупки військового майна в Німеччині мають переводитися на далі тільки Торговельною Комісією У.Н.Р. за кордоном під головуванням А. Сербіненка»².

Самому ж А. Сербіненкові наказувалося (Ч.872/ДС), за участі представника держконтролю УНР за кордоном (а в разі його відсутності — за участі ревізора військових місій отамана О. Жуковського), прийняти від посольства в Німеччині та його голови М. Порша усі наявні закупівельні кредити, а усе вже закуплене військове та інше майно передати під охорону Торговельної комісії, яка з часу його прийому переймала на себе відповідальність за нього. Нові ж закупівлі військового майна наказувалося припинити, а в разі отримання вигідних для держави пропозицій з цього приводу — доповідати урядові й здійснювати закупівлі лише через провід верховної влади УНР. Крім того, усі питання щодо майбутніх закупівельних операцій з військовим та іншим майном мали відтоді розглядатися за обов'язкової участі ревізора військових місій УНР О. Жуковського чи уповноваженої ним особи. Торговельній комісії також наказувалося подати звіт про свою діяльність, а саме: а) що закуплено Комісією; б) що прийнято Комісією від ліквідованих закупівельних установ; в) де це майно перебуває, в якій кількості та за яких умов зберігається; г) план найближчої діяльності Комісії та проект штатів, а також точний звіт про стан кредитів, які малися в її розпорядженні³.

Подібний наказ (Ч. 870/Д.С.) того ж дня було надіслано й до Посольства УНР у Відні. У ньому, зокрема, приписувалося передати 50-мільйонний військовий фонд, який перебував на рахунку посольства УНР в Австрії, в розпорядження вищезгадуваної Торговельної комісії УНР на чолі з А. Сербіненком. Головним отаманом С. Петлюрою наказувалося також домогтися від усіх приватних осіб, які отримували кошти із вказаного фонду за розпорядженнями колишнього міністра закордонних справ В. Темницького й на той час перебували у Відні, звітностей про витрати цих грошей, а також обов'язкового повернення решти з цих сум. Крім того, від самого В. Темницького наказувалося зажадати справоздання й пояснень щодо власних витрат, а також по тих асигнуваннях з державного військового фонду, які він без належних на те уповноважень здійснив на ім'я окремих місій та приватних осіб⁴.

Після перебрання контролю над 50-мільйонним військовим фондом у Відні від посольства УНР в Австрії, Торговельній комісії наказувалося (наказ головного отамана С. Петлюри Ч.873/ДС від 23 грудня 1919 р.) припинити витрату цих коштів. Частково їх можна було використати лише на утримання персонального складу Комісії та її агентів, проте тільки із санкції ревізора військових місій УНР за кордоном О. Жуковського. Будь-які інші витрати коштів з цього фонду могли відтоді здійснюватися виняткового за окремим в кожному випадкові розпорядженням верховної влади УНР. При цьому категорично заборонялося витрачати валюту США, яка на рахунку фонду складала суму у 204 тис. 735 дол., «зважаючи її нерухомим державним фондом»⁵.

¹ Там само. Скр. 23 XXIV-4а (11), № м-ф. 87286. Арк. 78.

² Там само.

³ Там само. Арк. 81–81 зв.

⁴ Там само. Арк. 79.

⁵ Там само. Арк. 82.

Заздалегідь зауважу, що у виборі Андрія Сербиненка на посаду голови Торговельної комісії УНР за кордоном С. Петлюра помилився. Очевидно, призначаючи його цю посаду, головний отаман піддався двом аспектам: по-перше — А. М. Сербиненко у минулому був членом Київської губерніяльної земської управи та виконкому Київської губернії (С. Петлюра був провідником земств у 1918 р.) і членом Центральної Ради та Селянської спілки (як, до речі, й член Директорії Ф. Швець); по-друге — А. Сербиненко був кооператором, автором брошури «Кооперація на селі» (1919 р.), а саме тоді уряд УНР через Б. Мартоса, Х. Барановського та інших відомих діячів кооперативного руху фактично лобював інтереси представників кооперації в сенсі державних закупівельних замовлень, виділяючи їм величезні як на той час скарбові суми.

Вже у 1920 р. А. Сербиненко придбав собі у власність книгарню в Берліні й займався перевезенням і реалізацією книжок в Україні. У 1920 р. він (за дорученням уряду УНР) став також одним з організаторів Об'єднання центральних українських кооперативів, яке проіснувало до 1923 р. У підсумку А. Сербиненко по суті ошукав уряд Директорії, а С. Петлюра у виданій ним того ж таки 1923 р. брошурі «Сучасна українська еміграція та її завдання» згадає про «недостойне і непристойне поведження деяких представників української кооперації в справі державного скарбу і зловживання урядовими дорученнями (Сербиненко і К-о) з проволіканням відчитності у витраті державних грошей та одночасним залицянням до большевиків, щоб кінці у воду сховати»¹.

Контролювати діяльність й запобігати зловживанням військових місій взагалі й очолюваної А. Сербиненком Торговельної комісії зокрема, як вже було зазначено вище, мав ревізор військових місій УНР за кордоном, яким було призначено колишнього військового міністра часів Центральної Ради полковника Олександра Жуковського². Повноваження ревізора військових місій юридично не поширювалися на цивільні установи УНР за кордоном, якою власне й була Торговельна комісія, а відтак їх слід було дещо змінити й унормувати.

Як наслідок, 23 грудня 1919 р. з'явився відповідний наказ (Ч. 871/ДС) голови Директорії і головного отамана військ УНР С. Петлюри. Наказом на ревізора військових місій УНР за кордоном (в доповнення до доручень, наданих від 5 вересня 1919 р.) покладалися:

а) контроль над як загальною, так і закупівельною діяльністю військових місій та торговельних агентів УНР за кордоном;

б) з'ясування стану відпущених в розпорядження названих місій та агентів, а також посольствам і дипломатичним місіям УНР кредитів на закупівлю військового майна й взагалі державного майна;

в) вияснення кількості й місця перебування закупленого для УНР майна.

Ревізор військових місій УНР за кордоном отримав також право припинення витрат з вищевказаних кредитів, а також право контролювати справи, що були пов'язані із закупівлею для УНР військового та іншого майна і можливими майбутніми закупівлями такого майна. Крім цього, О. Жуковський здобув право (в межах його обов'язків) не лише безпосередньо зноситися з посольствами та дипломатичними місіями УНР, але й вимагати від них необхідних пояснень і допомоги³. Для виконання цих обов'язків О. Жуковському на-

¹ *Петлюра С.* Сучасна українська еміграція та її завдання / С. Петлюра // Симон Петлюра. Статті. — К.: Дніпро, 1993. — С. 231–275.

² О. Жуковського було звільнено з в'язниці 18 грудня 1918 р., а вже 6 січня 1919 р. він був призначений командиром Корпусу кордонної охорони.

³ Дивіться: Жуковський Олександр. Вспомини часів епохи Великої Східної Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записка книжечка. 1919 рік / Упорядник: Павло Гай-Нижник. — К., 2018. — 274 с.

давалося також право утримувати канцелярію й робити інші видатки згідно з відповідними штатами¹.

Штати ревізора військових місій УНР за кордоном були затверджені того ж дня, що й наказ про розширення його повноважень (23 грудня 1919 р.). Отже, під час ревізій військових місій встановлювалися такі посади: юрисконсульт, секретар та канцелярист. Особи на ці посади запроваджувалися самим ревізором за мірою потреби. Офіційно ревізор військових місій та його співробітники постійно числилися при Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Празі, а витрати, пов'язані з його діяльністю, відносилися на військовий фонд УНР за кордоном. За штатом передбачалися витрати у чеських кронах. На утримання: ревізорів, як військовому агентів, по першому класу відповідно до штатів військових агентів за кордоном, затвердженому Військовим міністерством; юрисконсульту — одноразові винагороди по мірі потреби, але з умовою, щоб загальна сума місячної винагороди не перевищувала місячного утримання ревізора; секретареві — 3 тис. чеських крон; канцеляристу — 2 тис. крон.

Добові витрати при роз'їздах регламентувалися за таким принципом: ревізорів виділялася сума рівня дипломатичного радника, відповідна до ставок посольств і місій УНР у тих державах, куди він прямував; співробітникам (урядовцям) — як урядовцям для доручень, а саме — на квиток І-шого класу на залізниці та на готель (по дійсній вартості). Канцелярські видатки не повинні були перевищувати 250 крон місячно. Крім того, на представницькі (репрезентативні) й непередбачені видатки О. Жуковський мав можливість місячно витрачатися суму до 10 тис. чеських крон². Кожних два тижні ревізор військових місій був зобов'язаний подавати урядові справоздання про свою діяльність³. Чи була успішною ревізорська робота колишнього військового міністра Центральної Ради (1918 р.) та командира Корпусу кордонної охорони УНР за Директорії (1919 р.) полковника О. Жуковського відомостей замало, позаяк з того часу він пробув на своїй посаді без малого лише три місяці. 23 червня 1920 р. рішенням Ради народних міністрів його було звільнено з посади військового агента у Празі та ревізора військових місій УНР за кордоном з 16 березня 1920 року⁴.

Питання ж про зміст та методи діяльності української Фінансової агентури УНР в Німеччині знов загострилося з початком 1920 р. Підставою до цього стали чутки про кричущі факти зловживання та марнотратства державних коштів головою Агентури Г. Супруном, хоча й номінальний голова Ревізійної комісії, створеної ще за рік до цього у грудні 1919 р. О. Скоропис-Йолтуховський, як можна зрозуміти з листа його дружини Вікторії до свого батька Є. Чикаленка, й сумнівався чи вдасться урядові УНР якимось чином притягти голову Фінансової агентури до перевірки⁵. Проте конфлікт між членом Директорії А. Макаренком, Б. Мартосом та Г. Супруном, який з новою силою розпалився на початку 1920 р. і був зав'язаний на фінансових справах, мав, рано чи пізно, наблизити та загострити й питання про діяльність Фінансової агентури в Берліні.

Окреме й доволі сумнівне місце в цій історії займає й особа А. Макаренка. Перебуваючи як член Директорії за кордоном, А. Макаренко прагнув відігравати там провідну роль й одним з засобів посилення свого впливу були численні обіцянки грошових асигнувань низці

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-4a (11), № м-ф. 87286. Арк. 80.

² Там само. Арк. 85.

³ Там само. Арк. 80.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 46.

⁵ Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920 / Є. Чикаленко. — Київ; — Нью-Йорк: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 229.

посольств та місій УНР, українським організаціям, партійним групам та окремим діячам за кордоном. Однак, такі кошти він міг отримати лише безпосередньо від Народного міністерства фінансів в Україні (тобто від Б. Мартоса й, відповідно, з візії С. Петлюри), що було практично неможливо, або ж від Фінансової агентури УНР в Німеччині (тобто від Г. Супруна). Проте набути належних коштів йому ніяк не вдавалося. Ситуацію, що склалася, лаконічно змалювала Є. Чикаленко в листі від 8 лютого 1920 р. до В. Чикаленко-Скоропис, яка тоді працювала в місії Українського Червоного Хреста у Відні: «Грошей він [А. Макаренко] не має, тільки усе усім обіцяє; одні других тут підкопують: він Мартоса, Мартос його, Супрун їх, вони Супруна»¹.

Відтак, аби остаточно не втрати репутацію, А. Макаренко вдався до радикального методу — тиску на Фінансову агентуру. Як свідчив Г. Супрун, в січні 1920 р. А. Макаренко, користуючись статусом члена Директорії, своїм наказом (№ 102) заборонив Фінансовій агентурі виплачувати кошти усім закордонним місіям УНР². Таким кроком А. Макаренко завдав не лише надзвичайної шкоди діяльності закордонних місій УНР, які й так потерпали від нестачі коштів, але, звичайно ж, й брутально одноосібно перевищив свої повноваження. Тут буде доречним з'ясувати, які ж саме повноваження отримали члени Директорії А. Макаренко та Ф. Швець, від'їжджаючи восени 1919 р. за кордон. У відповідній постанові Директорії УНР від 15 листопада 1919 р.³, завізаваній її головою С. Петлюрою, головою Ради народних міністрів І. Мазепою та державним секретарем С. Шрамченком, чітко зазначалося, що А. Г. Макаренко та Ф. П. Швець, відбуваючи за кордон, «від імені Верховної Влади У.Н.Р.» наділялися наступними повноваженнями:

1) вони могли брати участь у Міровій Конференції в Парижі та інших міжнародних конференціях, з правом заступництва інтересів УНР;

2) А. Макаренко спільно із Ф. Швецем могли затверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені або були прелімінарно заключні міністром фінансів Б. Мартосом чи іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм урядом УНР;

3) могли здійснювати вищий контроль над діяльністю усіх урядових інституцій УНР за кордоном та окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законами штатів цих інституцій, а також змінювати розміри утримання їхнього персонального складу та право примусово відряджати до місця осідку уряду УНР всіх тих осіб урядових інституцій за кордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови урядом Республіки;

4) мали право заключати прелімінарно умови та військово-політичні договори від імені УНР з іншими державами;

5) у випадку припинення фізичного існування Верховного Уряду на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів УНР за кордоном, для чого мали право заключати і підписувати відповідні акти від імені УНР⁴.

¹ Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920 / Є. Чикаленко. — Київ; — Нью-Йорк: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 251.

² Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 119 зв.

³ На тому історичному останньому засіданні Директорії за участю Петлюри, Швеця, Макаренка і членів Ради народних міністрів (Мазепа, Черкаського, Шрамченка, Безпалка), що відбулося 15 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському було вирішено про виїзд за кордон А. Макаренка і Ф. Швеця, і що верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії — головного отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою народних міністрів.

⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 119.

Після отримання заборони А. Макаренка виділяти кошти закордонним місіям УНР, голова Фінансової агентури Г. Супрун, зі свого боку, незважаючи на незаконність та неправомірність такого розпорядження, одразу ж без усіяких на те застережень взагалі припинив виплати коштів українським місіям і посольствам за кордоном. Коли ж з посольства УНР в Німеччині надійшов логічний запит щодо фінансування, Г. Супрун листом від 20 січня 1920 р. повідомив Посольство про відповідну заборону А. Макаренка¹.

Відтак спauxнув скандал. Вже наступного дня, 21 січня 1920 р., посол УНР в Німеччині М. Порш надіслав голові Фінансової агентури жорсткого листа в якому заявив, що подібний наказ А. Макаренка є незаконний. Крім того, М. Порш зазначив, що член Директорії А. Макаренко мав право лише скорочувати штати місій УНР, але цим правом він міг скористатися не одноосібно, а лише у порозумінні з іншим членом Директорії Ф. Швецем. Забороняти ж виплату коштів взагалі не належить до його повноважень. В якості підтвердження своїх слів посол надіслав Г. Супруну також й вищенаведену вище постанову Директорії «про повновласть» цих директорів за кордоном УНР. П. Порш також запросив надіслати йому копію наказу № 102 А. Макаренка. При цьому посол довів до відома Г. Супруна, що у зв'язку з тим, що зазначений наказ А. Макаренка загрожує інтересам держави, він водночас повідомить про цей незаконний вчинок голову Директорії, міністра закордонних справ та міністра фінансів УНР. Голові ж Директорії М. Порш категорично заявив, що він (Г. Супрун) «є відповідальний за всі шкоди, які повстануть із виконання цього наказу»².

Тим не менш Ревізійна комісія О. Скорописа-Йолтуховського так і не розпочала перевірку діяльності Фінансової агентури та особисто її голови Г. Супруна й невдовзі закрилася за рішенням народного міністра фінансів УНР. Як заявив членам вказаної Комісії після наради з окремими представниками УНР за кордоном сам міністр фінансів Б. Мартос, причиною такого кроку з його боку було те, що він «не вважав своєчасним загострювати це питання і настоювати, не зважаючи на опір п. Супруна, на негайному переведенню ревізії»³. Г. Супрун же, у свою чергу, заявив, що сумнівається в міністерській посаді Б. Мартоса, хоча й голова Фінансової агентури на той час вже навіть отримав від Директорії посвідчення, що Б. Мартос дійсно є міністром фінансів УНР⁴, але й такий аргумент виявився марним.

Водночас, після скандалу з наказом А. Макаренка та скасування ревізії Фінансової агентури, Б. Мартос все ж таки сподівався, що Г. Супрун таки подасть йому звіт про свою роботу. Проте Фінансова агентура, незважаючи на категоричні вимоги міністра фінансів, не подавала урядові УНР жодних звітів чи справоздань щодо розпорядження нею державними грошми або взагалі щодо своєї діяльності. Не було поновлено нею й фінансування українських посольств та місій, які змушені були існувати без належних для відповідної діяльності за кордоном коштів. Як наслідок, наказом міністра фінансів від 31 березня 1920 р. Г. Супруна «за невиконання наказів і зловживання виданими йому уповноваженнями» було звільнено з посади голови Фінансової агентури з 29 березня 1920 року⁵. Показовим є й той факт, що зазначений наказ Б. Мартоса 8 квітня 1920 р. був затверджений членами Директорії Ф. Швецем та А. Макаренком, що тоді перебували за кордоном⁶. Тож можна зробити висновок, що

¹ Там само. Арк. 119 зв.

² Там само.

³ Там само. Арк. 4.

⁴ Там само. Скр. XXIV-4. Арк. 322.

⁵ Там само. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 4.

⁶ Там само.

А. Макаренко таким чином помстився Г. Супруну за непослух, а також заперечував свій наказ Фінансовій агентурі про заблокування фінансування українських посольств та місій. Про факт звільнення Г. Супруна негайно було повідомлено усім українським посольствам й оголошено в місцевих німецьких часописах.

Здавалося б проблему було розв'язано... Однак наказ міністра фінансів не був визнаний ані самим Г. Супруном, ані співробітниками Фінансової агентури. Більше того, голова Фінансової агентури відмовився передавати справи, кошти і майно Фінансової агентури новопризначеному на його місце Іванові Мірному, заявивши, що «Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає»¹. Водночас припинили працю в Агентурі усі її урядовці (на той час — 11 урядовців) та співробітники, що фактично можна кваліфікувати як саботаж.

Перемовини у пошуках компромісу тривали із Г. Супруном майже місяць. Усвідомивши, що дійти згоди не вдасться, міністр фінансів Б. Мартос подав на голову української Фінансової агентури цивільний позов до німецького суду в Берліні з проханням накласти арешт на майно Г. Супруна та Фінансової агентури УНР. Коли ж на поточні рахунки (конто²) і на сейфи Г. Супруна в берлінських і віденських банках, принаймні на ті, які до того часу виявлено, було накладено заборону, а канцелярію і бухгалтерію опечатано (опечатано власне було, як виявилось згодом, тільки майже порожні шафи), Г. Супрун погодився нарешті (але на певних умовах) здати активи та справи Агентури і допустити Ревізійну комісію до здійснення перевірки. При цьому 11 травня 1920 р. між міністром фінансів УНР Б. Мартосом та Г. Супруном було укладено формальну угоду, в якій Г. Супруну були надані особисті гарантії від українського уряду³.

Текст угоди з восьми пунктів було укладено в Берліні німецькою мовою й засвідчено підписами Б. Мартоса та Г. Супруна. У ній, зокрема, зазначалося, що Г. Супрун передає призначеному міністром фінансів Б. Мартосом його наступникові на посаді голови Фінансової агентури Іванові Мірному наявні друкарські машини, друкарський папір, фарби і все приладдя, що ще залишилося для заготовки українських банкнотів. І. Мірному передавалося подальше управління Фінансовою агентурою, ключі до її помешкання, шафи та скрині, як також й урядові печатки. Г. Супрун зобов'язувався також передати І. Мірному усі предмети, які йому (як колишньому українському фінансовому агентові) було надано, або які потрапили в його (Г. Супруна) розпорядження в інший спосіб, навіть якщо їхня наявність не була облікована при початку роботи Фінансової агентури.

Г. Супрун брав на себе обов'язок доручити банкам, в яких були грошові вклади та поточні рахунки (конто), що були надані йому на основі сирих балансів й які належали УНР, зберігати їх і надалі для розпорядження новопризначеним українським фінансовим агентом І. Мірним.

Узгоджено було також й про створення нової Ревізійної комісії на чолі з колишнім генеральним (державним) писарем УНР (1917–1918 рр.), директором канцелярії Міністерства закордонних справ УНР та Української Держави (1918 р.), членом партії есерів Іваном

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 4.

² Конто, контокорент, контокорентний рахунок (від італ. conto corrente — поточний рахунок) — єдиний активно-пасивний рахунок, на якому враховуються всі операції банку з клієнтом. За дебетом цього рахунку враховуються позички банку і всі платежі за дорученням клієнта, а за кредитом — кошти, що надходять у погашення позички і на користь клієнта. Контокорент — поєднання позичкового і поточного рахунку. Він може мати як кредитове, так і дебетове сальдо.

³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 4 зв.

Мірним та членами-заступниками (товаришами): колишнім міністром шляхів УНР (1918) та українським консулом в Женеві (Швейцарія), інженером й членом партії есерів Євгеном Соковичем і доктором Мортирієм Галином. Г. Супрун мав негайно передати цій Ревізійній комісії усі книги, що велися у Фінансовій агентурі, кореспонденцію, договори й угоди та інші листи. У свою чергу Комісія мала перевірити на їхній підставі усі справи Агентури й подати свій звіт до відома обох сторонам (міністрові фінансів Б. Мартосу та Г. Супруну). Крім того, що Г. Супрун зобов'язувався надати Ревізійній комісії (або її голові) будь-які запрошені нею відомості та документи, він також відмовлявся від повернення йому назад тих документів, листів, довідок тощо.

Колишній голова Фінансової агентури повинен був надавати поради та послуги новому голові Агентури у питаннях залагодження й розв'язання суперечок із товариством «Deutsche Luft-Reederei», яке займалося доставкою літаками українських грошових знаків з Німеччини в Україну для уряду Директорії УНР. Подібне зобов'язання Г. Супрун брав на себе і в зносінах Фінансової агентури щодо чайового договору, укладеного в Амстердамі з братами Рабиновичами та з голландською фірмою «Rozelius and Ko». Водночас він мав передати з цього приводу відповідного листа, текст якого було одразу ж залучено при складанні угоди, юстиціратові Марвіцу, що займався судовим процесом між Б. Мартосом та Г. Супруном.

Після передачі І. Мірному вищезазначених в угоді цінностей, документів, листів і предметів, позовна сторона (Б. Мартос як представник уряду УНР) мала зректися вимоги арешту прав Г. Супруна й розблокування арештованого майна, а також відкликати свою вимогу маністаційного заприсяження. Адвокати обох сторін мали подати до відома суду, що установлений на внесок Г. Супруна термін для подання позову за згодою сторін продовжується на три місяці. Сам же Г. Супрун щодо запровадження та здійснення арешту його майна та рахунків не мав заявляти жодних претензій на відшкодування.

Юстицірат Марвіц мав забезпечити особистими переговорами з німецьким державним прокурором поступки щодо Г. Супруна. Судові витрати мав узяти на себе Г. Супрун, а позасудові домовлено було покрити спільно обома сторонами. Крім того, арештовані грошові суми повинні були бути повернуті Г. Супрунові¹.

12 травня 1920 р. на основі цієї угоди наказом міністра фінансів Б. Мартоса й було призначено Комісію для обревізування справ Фінансової агентури за час керування нею Г. Супруна у складі І. Мірного (голова), Є. Соковича та М. Галина. Того ж дня вранці Комісія розпочала перебрання від Г. Супруна канцелярських і бухгалтерських книг, документів і листування. На вечірніх засіданнях у її роботі брали участь Г. Супрун та його співробітники (Аристархов, представник держконтролю Вронський та юрисконсульт Гершун). На цих засіданнях присутніх знайомили з поточними результатами перевірки діяльності Фінансової агентури і головним чином зі справою купівлі чаю та інших товарів за кордоном, транспортування до Кам'янця-Подільського українських грошей, друківаних у Німеччині й купівлі чужоземної валюти для українського уряду.

Після попереднього загального перегляду справ канцелярії та ознайомлення з бухгалтерськими книгами і касовими документами, для чого знадобилося провести 14 засідань, Ревізійна комісія вирішила здійснити детальне обревізування окремих напрямків діяльності Фінансової агентури і на підставі підсумків цієї перевірки підготувати відповідні доповіді та акти пленуму Комісії, складання яких було доручено її окремим членам.

¹ Там само. Арк. 4–5 зв.

На загальних засіданнях Комісії розглядалися важливі питання, зокрема організаційного характеру тощо, що виникали під час здійснення ревізії, складалися акти, обмірковувалися найголовніші запитання до Г. Супруна й аналізувалися його відповіді на них, а також готувалася інформація для ознайомлення з роботою Ревізійної комісії членів Фінансової агентури. Детальну ж перевірку окремих справ було розподілено між членами Комісії таким чином: І. Мірний займався ревізією роботи канцелярії Агентури та справою закупівлі нею чаю та інших товарів; Є. Сокович — купівлею Фінансовою агентурою іноземної валюти та справою транспортування українських грошових знаків до Кам'янця-Подільського (т.зв. справа «Deutsche Luft-Reederei») та справою т. зв. колишньої Зондеркомісії, яка була безпосередньо пов'язана з особистою діяльністю Г. Супруна; М. Галин — ревізією бухгалтерії, облікових та реєстраційних книг і грошових документів. Підсумки роботи Ревізійної комісії мали бути викладені у вступній записці її голови про призначення Комісії, її внутрішню організацію, механізм здійснення перевірки, а також із складеного на основі перевірених і ухвалених на її загальному пленумі доповідей в окремих справах діяльності Фінансової агентури загального «Заключення» Ревізійної комісії¹.

З перших же днів роботи Ревізійної комісії виявилось її надто складне становище. У розпорядженні Ревізійної комісії не було ані технічного персоналу, ані коштів, ані навіть окремого приміщення. Її члени мусли тулитися в тісному помешканні Фінансової агентури, що дуже ускладнювало справу. Уся Комісія складалася лише з трьох членів, причому ніхто з них не був призначений виключно для здійснення ревізії. Усі вони входили до складу новоорганізованої Фінансової агентури і мали свої постійні обов'язки. Голова Ревізійної комісії І. Мірний водночас був й головою Фінансової агентури (призначений, як вже зазначалося вище, на цю посаду замість Г. Супруна) й додатково був обтяжений працею по виконанню своїх обов'язків фінансового агента УНР. Крім того, він мав також провести нову реорганізацію Фінансової агентури, позаяк усі колишні урядовці Агентури саботували її роботу й, врешті-решт, були звільнені з посад, а канцелярія та бухгалтерія запроваджувалися цілком наново. Член Комісії Є. Сокович виконував одночасно й обов'язки скарбника Фінансової агентури, а М. Галин, хоча й був призначений урядовцем Агентури лише для здійснення ревізії, проте паралельно займався ще певний час й перевіркою звітостей Української Республіканської Капели.

У зв'язку з цим, І. Мірному довелося дещо ослабивши Фінансову агентуру, передати її бухгалтера практично цілком в розпорядження М. Галина, який здійснював ревізію бухгалтерії, а також певною мірою використовувати для потреб Ревізійної комісії машиністку Фінансової агентури. Секретарські ж обов'язки продовжували нести самі члени Ревізійної комісії.

Згодом, для вироблення більш безстороннього висновку в справі ведення бухгалтерських книг, а також для певної допомоги Є. Соковичу при розгляді книг та обробки при цьому належних матеріалів й зібранню інформації для ретельної ревізії операції по купівлі іноземної валюти, для праці в Комісії було тимчасово залучено (з відрядною платнею) німецьких фахівців — бухгалтера пана Цеха та присяжного маклера бухревізора пана Гайна.

На всі ці потреби і на покриття канцелярських видатків з часом в розпорядження Ревізійної комісії було асигновано лише 7 тис. 500 німецьких марок. З цих коштів половину суми було, між іншим, виплачено на додаткову платню за працю в Ревізійній комісії бухгалтеру Фінансової агентури Вишневському та машиністці Кніпфер. Жодних інших асигновок для Ревізійної комісії більше не робилося. Тільки після двох місяців від початку роботи Ревізійної комісії відповідно до наказу міністра фінансів Б. Мартоса до її складу 14 липня 1920 р.

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 5 зв.—6.

було введено члена-секретаря П. Сікору, який займався винятково секретарською частиною, яка на той час вже дуже розгорнулася й ускладнилася. Член-секретар жодної іншої посади, окрім посади секретаря Ревізійної комісії, не займав і вважався відрядженим від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР. Варто додати також, що усі інші члени і голова Комісії, як урядовці Фінансової агентури, ніякої окремої платні за працю в Ревізійній комісії не одержували¹.

Проте, в такому побільшеному складі Ревізійна комісія працювала недовго, позаяк 16 серпня 1920 р. її голова І. Мірний вийшов зі складу Ревізійної комісії. Свою добровільну відставку він обумовлював тим, «що для нього, як виконуючого обов'язки Агента Міністерства Фінансів, яке розпочало (відновило) зараз судовий процес проти був[шого] Фінансового Агента Г. Супруна, дуже незручно стояти разом з тим на чолі Комісії для обривування діяльності Супруна, яка повинна бути цілком відокремленою і безсторонньою. Крім того совісне виконання складних і відповідальних обов'язків по цим двом посадам разом для однієї людини взагалі сливе неможливе»².

Зазначені мотиви Ревізійна комісія визнала цілком слушними і на своєму засіданні 16 серпня 1920 р. постановила в цій справі наступне: «Поділяючи погляди п. Голови Комісії в цій справі і маючи на увазі, що перша стадія праці Ревізійної Комісії уже закінчена і висновки ревізії передано до відома пана Міністра Фінансів і п. Супруна і що склад Комісії з 10 липня збільшився ще Секретарем п. Сікорою, Ревізійна Комісія вважає можливим закінчити ревізію в тому складі, який залишається: — пп. Скокович, Др. Галин і Сікора, про що повідомити п. Міністра Фінансів і прохати призначити на будуче за Голову Ревізійної Комісії члена її п. Є. О. Соковича»³. Б. Мартос також погодився з наведеними аргументами й, прийнявши відставку І. Мірного, призначив замість нього головою Ревізійної комісії Є. Соковича. Вийшовши зі складу комісії, І. Мірний закінчив працю по взятим ним на себе відділам ревізії, закінченню відповідних доповідей тощо. Таким чином від середини серпня 1920 р. у складі Ревізійної комісії залишилося лише три члени: її новий голова Є. Сокович, др. М. Галин та член-секретар П. Сікора. У цьому складі без дальших змін Комісія працювала й на далі⁴.

Уже з самого початку роботи Ревізійної комісії, поверхове загальне ознайомлення з діяльністю Фінансової агентури показало, що:

- справи купівлі і ліквідації чаю, купівлі валюти, транспорту грошей — надзвичайно складні, заплутані, потребують детального вивчення, аналізу договорів та інших документів, складених до того ж значною мірою німецькою мовою;
- канцелярія і бухгалтерія знаходилися у повному безладі (про що йтиметься нижче);
- бухгалтерські книги не відповідали елементарним правилам ведення подібних книг й були, до того ж, очевидно, не автентичні. Частина їх було складено просто «по устним заподанням», тобто без жодних касових документів.

До того ж виявилось, що Г. Супрун жодного разу за весь час існування Фінансової агентури не подавав міністрові фінансів справоздання щодо своєї діяльності взагалі і навіть про стан каси. Крім того, навіть під час роботи Ревізійної комісії, коли її голова І. Мірний безстанно вимагав від Г. Супруна інформації з того чи іншого питання, він не склав і не подав в розпорядження Ревізійної комісії жодного звіту, а ті баланси, які були ним представлені, не

¹ Там само. Арк. 6–8 зв.

² Там само. Арк. 10–10 зв.

³ Там само. Арк. 10 зв.

⁴ Там само.

відповідали дійсному стану справи й змінювалися Г. Супруном ще тричі після того, як Ревізійна комісія доводила їх неправдивість. Відтак Комісії доводилося перероблювати наново усі папери, а після цього, відповідно до них, самій складати звіти, що могли б прояснити ту чи іншу справу.

Передачу Ревізійній комісії книг, документів, паперів тощо Г. Супрун розпочав лише у другій половині травня 1920 р., а головну частину здавав протягом цілого червня місяця, та й то частинами (по 26-ти окремим актам), цілу ж купу паперів різного змісту (до того ж без опису) передав ще пізніше, а деякі бухгалтерські книжки (за 1919 р.) — лише 2 серпня 1920 р.

Проте, найбільше ускладнювало і гальмувало проведення ревізії те, що Ревізійна комісія не одержала одразу в своє розпорядження усіх необхідних їй для здійснення перевірки матеріалів. Попри вищевказану угоду між міністром фінансів Б. Мартосом та Г. Супруном, колишній голова Фінансової агентури надто поволі та непослідовно здавав Ревізійній комісії належні книги, документи і листування, що практично усі переховувалися десь у нього, а не в Агентурі. При цьому ревізори ніколи не могли знати, чи передано ним усе, чи він має ще якісь матеріали. Досить часто висновки, зроблені на основі наявних в розпорядженні Комісії матеріалів, поставлені запитання, зібрані відомості тощо виявлялися хибними, непотрібними при ознайомленні з повними матеріалами, що були передані Г. Супруном. Відтак, вже зроблена праця нищилася і дослідження розпочиналися з початку.

Взагалі ж, у Ревізійної комісії небезпідставно склалося враження ніби Г. Супрун навмисно зволікав із здачею Комісії книг, документів, паперів і навіть здачу активів новопризначеному фінансовому агентуві І. Мірному. Так, наприклад, не було представлено для перевірки касової книги, яка велася у Фінансовій агентурі у 1919 р., чекових книжок («корешків») і бухгалтерських книг за 1920 р., які насправді повсякденно велися в Агентурі (натомість були надані інші — спішно складені наново); не передано цілої теки з листуванням із Амстердамським Банком; не було надано також багатьох паперів, телеграм і навіть документів в справі купівлі чаю (наприклад, договору братів Рабиновичів з фірмою «Rozelius and Ko», який був прийнятий Г. Супруном на поквітування свого договору з Рабиновичами; договору Г. Супруна з Рабиновичами від 4 вересня 1919 р.; посвідчення банку в Амстердамі в справі закупівлі фірмою «Rozelius and Ko» чаю тощо).

У розпорядження Ревізійної комісії також не було надано листа посла УНР в Німеччині М. Порша від 21 січня 1920 р. (№ 163), до якого була прилучена копія уповноваження члена Директорії А. Макаренка, розпорядження міністра фінансів Б. Мартоса від 17 липня 1919 р. (№ 21) про звільнення від праці у Фінансовій агентурі в Німеччині Скарня, розпорядження того ж таки міністра фінансів від 18 січня 1920 р. (№ 403) в справі урядовця Любецького, а також докладних інструкцій, що були видані Г. Супрунові на папері міністром фінансів при його (Супруна) від'їзді з Києва у Німеччину і багатьох інших важливих документів.

Такий стан речей, природно, непокоїв членів Ревізійної комісії й змушував повсякчасно нагадувати про це Г. Супруну. До того ж, зі свого боку, і міністр фінансів Б. Мартос наполягав на якнайшвидшому закінченні прийомки матеріалів, побоюючися, що здача Г. Супруном активів, книг і документів не буде закінчена до терміну, коли тимчасово накладена заборона на сейфи і конта Г. Супруна мала (в разі не відновлення судового процесу) скасуватися, після чого для нього вже могло й не бути особливої зацікавленості дотримуватися угоди від 11 травня 1920 р. Виходячи з таких пересторог, Ревізійна комісія врешті змушена була листовно попередити Г. Супруна про те, що вона буде примушена припинити ревізію, якщо він не покvapиться із здачею справ. Тим не менш, Г. Супрун так і не надав Комісії частини не лише паперів та документів, а навіть й деяких бухгалтерських книг. Проте, навіть на підставі

наявних в розпорядженні Ревізійної комісії матеріалів нею встановлювалися все нові і нові факти протиправної й протизаконної діяльності Г. Супруна, самовільні видачі ним державних грошей, неправдиві записи по бухгалтерських книгах, представлення не тих книг, які в дійсності велися у Фінансовій агентурі, незаконні виплати неустойки по купівлі чаю тощо¹.

Відтак, у зв'язку з тим, що Г. Супрун не виконав своєчасно умови своєї угоди з міністром фінансів Б. Мартосом від 11 травня 1920 р. і позаяк на той час Ревізійна комісія вже викрила досить численні вчинки голови Фінансової агентури, які в надзвичайнім обсязі порушували матеріальні інтереси державного скарбу УНР, міністр фінансів Б. Мартос знов розпочав у берлінському суді припинений за угодою від 11 травня цивільний процес проти Г. Супруна. За наказом міністра фінансів Ревізійна комісія подала до його відома короткий загальний звіт в справі ревізії від 3 серпня 1920 р. (№ 70) і попередню доповідь в справі купівлі чаю, спиняючись при цьому виключно на найбільш помітних, цілком вже завершених дослідженнях та беззаперечних доказів протиправних і протизаконних дій Г. Супруна. Копію цього звіту Комісією було передано також й самому Г. Супруну.

Вороже ставлення до Ревізійної комісії частини звільнених урядовців Г. Супруна, яке помічалось вже з самого початку її роботи, чим далі дужчало й супроводжувалося приховуванням документації, саботажем і відвертим глузуванням з української влади. Неприязнь, відверте ворогування з представниками уряду УНР переносилися і на призначену ним Ревізійну комісію. Особливо помітною така позиція стала після нетривалого арешту німецькою владою кількох колишніх урядовців Г. Супруна, хоча ані оновлена українська Фінансова агентура, ані Ревізійна комісія не мали до цього жодного стосунку і навіть про факт та причину арешту довідалися вже згодом. Причиною ж арештів став обшук німецькою кримінальною поліцією у цілком сторонньої особи, у якої було виявлено близько 2 мільйонів українських гривень, що були одержані в посольстві УНР у Німеччині й не були здані до каси Фінансової агентури одним з колишніх її урядовців. Невдовзі ці кошти були повернуті німецькою поліцією українському посольству в Берліні.

Влітку 1920 р., очевидно через відновлення проти Г. Супруна судового процесу і, можливо, в зв'язку з виявленням повних наслідків ревізії, справа значно змінилася. На запитання Ревізійної комісії від 23 липня відповіді від Г. Супруна вже взагалі не надходили, а сам він навіть не заходив до Ревізійної комісії для персональних пояснень. Переговори Ревізійної комісії в цій справі з Г. Супруном ні до чого не призводили, а невдовзі він і зовсім виразно заявив, що взагалі не вважає на далі за потрібне надавати Ревізійній комісії будь-які пояснення і відповідати на її запитання. Разом з Г. Супруном припинили відповідати на запитання Комісії й інші його урядовці, з якими Ревізійна комісія ще вважала за можливе зноситися².

У зв'язку з тим, що відсутність пояснень з боку Г. Супруна не лише гальмувала і ускладнювала працю Ревізійної комісії, але й заважала ретельному та об'єктивному виясненню справи, Комісія, з огляду на раніші безплідні словесні перемовини з колишнім головою Фінансової агентури, ще раз, вже в вересні (17 вересня 1920 р.) звернулася до Г. Супруна з письмовим запитом. У листі, зокрема, зазначалося:

«До бувшого Фінансового Агента в Німеччині пана Г. Супруна, в Берліні. Згідно з умовами угоди 11 мая ц. р. між Вами і Міністром Фінансів Мартосом (п. 3), Ви Мали передати Ревізійній Комісії всі книги, документи і листування Фінансової Агентури за час Вашого керування нею, а також давати Комісії всі потрібні для неї пояснення. Тим часом Вами досі не

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 6–8 зв.

² Там само. Арк. 8 зв.–9 зв.

передано всіх потрібних Ревізійній Комісії документів, а головне: 1) касової книги 2) чекових книжок (корешків) і 3) оригіналів бухгалтерських книг за 1920 р. (таких самих, як Ви передали 2-го серпня ц. р. на 1919 рік). Рівно ж Ви перестали відповідати Ревізійній Комісії на всі її запитання, починаючи з 23 липня ц. р.

Через це Ревізійна Комісія просить Вас повідомити її — чи Ви маєте передати непередані ще книги й документи і дати Ваші пояснення, як на ті запитання, які вже Вам поставлено, так і на ті, які Комісія мала б поставити в будучому? Голова Ревізійної Комісії Є.Сокович. Секретар Рев[ізійної] Комісії П. Сікора»¹.

У відповідь на цей запит Ревізійна комісія одержала 20 вересня 1920 р. неприховано зухвалу і принизливу, як для офіційної урядової комісії незалежної держави, відповідь:

«До так званої в добрім гуморі Ревізійної Комісії. Тут. Дня 18.9.20. На Ваше гумористичне письмо з дня 17.9.20 ч. 163 можу Вам заявити, що дуже добре Вам вдалося, яко жарт. Найбільш комізму додає йому те, що на ньому є два підписи. Це останнє дуже влучне і робить письмо вдвоє гумористичним. Я щиро дякую за прислання мені Вашого жарту і сподіваюся, що Ви не забудете мене і будете посилати мені Ваші жарти періодично. Зі саркастичним усміхом Г. Супрун підписав Гуцайло»². Лист було написано рукою Гуцайла, проте, як з'ясувалося, про надсилку й зміст його Г. Супруну було відомо.

За таких умов Ревізійна комісія (враховуючи, що кілька десятків її попередніх листів до Г. Супруна взагалі залишилися без відповіді) припинила робити запити до колишнього голови Фінансової агентури. Звісно, неможливість отримати інформацію від особи, яка безпосередньо керувала усіма грошовими операціями уряду УНР за кордоном й розподіляла скарбові кошти у банках та займалася фінансуванням українських посольств і місій тощо, надзвичайно ускладнювала і гальмувала роботу Ревізійної комісії. Замість того, аби одержати належну інформацію на місці з перший вуст, члени Комісії змушені були звертатися за поясненнями по кожному окремому питанню до різних осіб та інституцій в різних країнах, розшукувати потрібні матеріали для ревізії по усіх усюдах, в різних частинах Європи і навіть Америки. Канцелярське діловодство стало надзвичайно громіздким, а справа перевірки тягнулася вкрай повільно, позаяк ту чи іншу відповідь (за умов ускладнення повоєнної комунікації з Німеччини з іншими державами) доводилося очікувати тижнями і навіть місяцями, а потім знов звертатися до тих же адресатів за доповненнями та поясненнями і знов чекати на відповіді. Відтак ставало зрозумілим, що найближчим часом завершити ревізію не вдасться.

Нормальному перебігу ревізії, а надто після відновлення судового позову проти Г. Супруна, ставали на заваді й психологічні умови й роздмухування скандалу у німецькій пресі, що своєю чергою, негативно відбивалося також і на репутації державної влади УНР. З іншого боку, у своєму протоколі (ч. 2) від 24 вересня 1920 р. (на цей час у суді вже тривали слухання у справі Супруна, які розпочалися 22 вересня) Ревізійна комісія уряду УНР занотовуючи, що «брутальне поводження в відношенні до Ревізійної Комісії бувших урядовців п. Супруна пп. Гуцайла і Ляндера, які начеб то поставили собі завданням вивести Ревізійну Комісію з рівноваги, утворити навколо неї атмосферу ворожості, аби знеохотити її далі проводити ревізію совісно, уважливо і досконально», ще раз засвідчує «рішуче відмовлення п. Супруна і його урядовців від дачі пояснень, бажання утруднити для Комісії вияснення дійсного стану річей», а відтак закидає йому намір «дати, яко мога менше матеріалів до розпорядження

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 9 зв.

² Там само. Арк. 9 зв.—0.

Ревізійної Комісії, аби позбавити її можливості виявити шкідливі для нього факти»¹. У протоколі також вказувалося, що подібний розвиток подій примушує її «з жалем прийти до висовку, що всі ці виступи переводяться планомірно з метою не дати Ревізійній Комісії довести своєю працю до кінця, до совісного і досконального в'яснення справи, так мовити, «зірвати ревізію, дискредитувати її»².

Поряд із прагненням кинути тінь на добродесність й законність української урядової Ревізійної комісії, Г. Супрун почав вести кампанію через німецьку пресу також і проти українського уряду. Щедро роздаючи гроші, він домогся вміщення в різних німецьких часописах цілої низки статей і заміток, в яких дискредитувалися як уряд УНР загалом, так і поодинокі його представники в Україні та за кордоном. Крім цього, він заснував у Берліні власний друкований орган — «Німецько-українську газету», — яка у кожному числі намагалася нацькувати німецький уряд і німецьке громадянство проти уряду УНР³. Така пропаганда не залишилася непоміченою й членами Ревізійної комісії, які у вже згадуваному протоколі від 24 вересня 1920 р. щодо намагань очорнити її роботу, зазначали, що до такої дискредитації «в значній мірі спричиняється і агітація розпочата в пресі проти Уряду Української Народньої Республіки, представниками якого призначено ревізію — агітація розпочата в пресі з метою дискредитувати його, — і виступи такого ж самого характеру п. Супруна з його співробітниками перед Німецьким Судом при вирішенні Судом питання про підлеглість йому справи Супруна»⁴.

Водночас Г. Супрун оскаржив першу постанову німецького суду про накладання арешту на його майно. У своїй скарзі адвокати Г. Супруна перенесли питання на політичний ґрунт і доводили, що їхній клієнт, начебто, зовсім не відмовляється від відповідальності, але він (Супрун) не бачить, перед ким йому нести цю відповідальність, позаяк ніякого законного уряду в Україні не існує, а ті особи, які себе називають урядом УНР чи його представниками — це тільки приватні люди. Відтак адвокати Г. Супруна поставили протилежній стороні, тобто тогочасному міністрові фінансів УНР Х. Барановському, п'ять запитань, в яких вимагали, аби українські урядові представники довели:

- 1) що існує Українська держава в міжнародному правовому розумінні;
- 2) що існує Українська держава в німецькому приватноправному розумінні;
- 3) що існує українське Міністерство фінансів у правовому розумінні;
- 4) що це Міністерство в правовому порядку призначене, й насамперед
- 5) що Х. Барановський є правомочним представником (як міністр фінансів) цього правомочного Міністерства фінансів.

Справа розглядалася у берлінському окружному суді 22 вересня 1920 р., а 25 вересня ним було винесено вирок. За такого розвитку подій адвокати уряду УНР змушені були втягнутися до політичної дискусії й навели низку доказів правового існування Української держави та уряду Української Народньої Республіки. Між іншим вони передали судові наступних два документи:

1. Виданий Міністерством закордонних справ Німеччини офіційний реєстр членів дипломатичного корпусу за червень 1920 р., де на сторінці 11-й Посольство УНР стоїть серед інших визнаних посольств, тоді як на сторінці 12-й окремо перечисляються «представ-

¹ Там само. Арк. 10 зв. – 11.

² Там само. Арк. 11.

³ Там само. Скр. XXIV-4. Арк. 322.

⁴ Там само. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 11–11 зв.

ництва формально ще не признаних держав», і серед цих останніх Посольство УНР не значиться.

2. Словесну ноту німецького Міністерства закордонних справ від 29 червня 1920 р., в якій зазначалося:

«М-во Закорд. Справ має за честь одповісти на пов. словесну ноту Посольства У.Н.Р. од 22. ц. м. № 1254., що українська держава є визнана з боку німецького уряду, рівно як і Посольство У.Н.Р., як таке, є тут визнане. Зважаючи одначе на те, що на Україні зараз панують несконсолідовані відносини й що там є кілька урядів, компетенція Посольства мусить бути обмежена в де-яких подробицях, які виникають з сучасного стану річей»¹.

Попри те, що адвокати Г. Супруна під час судового процесу вживали усіх заходів, аби зменшити враження від доводів української сторони, за три дні (25 вересня 1920 р.) суд виніс вмотивований вирок (загальний обсяг документу склав 14 сторінок²), згідно з яким накладений на майно Г. Супруна арешт було визнано законним, а протест позивача (Г. Супруна) — безпідставним і необґрунтованим. Зважаючи на високу суму позову — 51/2 мільйонів марок, — суд постановив для його забезпечення зажадати від сторони, що позивалася, заставу в сумі 1 мільйон марок, яку незабаром й було внесено Г. Супруном³.

Своєю чергою Ревізійна комісія отримала змогу продовжити перевірку діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, яка тривала до листопада 1920 р., проте ревізію так і не було здійснено повною мірою й вона не набула свого логічного завершення. Тим не менш, підсумки ревізії цікаві й тим, що навіть ті її висновки, які вдалося отримати із опрацьованого й систематизованого матеріалу, висвітлюють не лише діяльність Фінансової агентури УНР в Європі, а яскраво свідчать про моральні якості державних службовців УНР різного щаблю та загальний стан вертикалі органів державної влади за Директорії.

Довести розслідування до завершення й до судового рішення щодо діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Берліні урядовій Ревізійній комісії не судилося. У листопаді 1920 р. міністр фінансів УНР Х. Барановський вирішив через політичні й фінансові обставини припинити судовий процес проти колишнього голови Фінансової агентури Г. Супруна, а Ревізійній комісії наказав «закінчити всі справи по ревізії справ бувшого агента Міністерства Фінансів в Німеччині Гр. Супруна не пізніше 1-го грудня ц. р., а всі матеріали ревізії передати до Кредитової Канцелярії»⁴. Очевидно таке рішення стало наслідком спільного розслідування міністрів юстиції, закордонних справ та фінансів УНР, яке, після доповіді міністра закордонних справ А. Ніковського щодо справи колишнього фінансового агента в Берліні Г. Супруна на урядовому засіданні в Тарнові, Рада народних міністрів 4 вересня 1920 р. доручила їм виробити й подати з цього приводу свої висновки⁵. Відтак 1 грудня 1920 р. Комісія мала самоліквідуватися й, відповідно, припинити ревізію діяльності Фінансової агентури УНР в Німеччині, що й було виконано її членами.

1 грудня 1920 р., також згідно наказу міністра фінансів Х. Барановського, було ліквідовано й Фінансову агентуру УНР в Німеччині, її помешкання закрилося, а всіх урядовців звільнено або відраджено до Міністерства фінансів без утримання⁶.

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. XXIV-4. Арк. 322–323.

² Die Ukraine. — 1920. — Band. X.

³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. XXIV-4. Арк. 323.

⁴ Там само. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 11 зв.

⁵ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... — Т. 2. — С. 191.

⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Скр. 23 XXIV-10 (17). Арк. 12.

На цей час робота Ревізійної комісії була далекою від завершення. В її розпорядженні були, передусім, матеріали перевірки діяльності самого Г. Супруна, а також, частково, представника державного контролю при Фінансовій агентурі Вронського. З'ясувати ж рівень зловживань співробітників Агентури, зокрема Хомяка, Скарня, Крутія, Овандера, Аристархова, Кос-Косаревича, бухгалтерів Ляндера та Гуцайла, які мали можливість вести справи у Фінансовій агентурі в певних межах більш самостійно, Ревізійна комісія так і не встигла.

Утім, попри те, що Ревізійна комісія змушена була припинити збір документів, яких не вистачало, її члени зовсім не припинили свою роботу, адже в їх руках вже накопичився величезний обсяг матеріалів, які ще слід було систематизувати, перевірити, обробити й скласти відповідні заключення й звітну документацію. Навіть лише технічне виконання роботи по перепису та друку на папірографі кількох примірників величезного тому актів ревізії вимагало немало часу. Справа ускладнювалася й тим, що члени Ревізійної комісії (окрім її секретаря) були урядовцями Фінансової агентури з окремою платнею, а відтак з ліквідацією самої Агентури вони змушені були продовжувати роботу в Комісії після 1 грудня 1920 р. без платні за свою працю.

Усі ж колишні співробітники Фінансової агентури, окрім її нового голови І. Мірного та бухгалтера Вишневського, відмовилися надавати членам Ревізійної комісії будь-яку допомогу у з'ясуванні окремих аспектів ревізії та складанні звітних актів. Члени Ревізійної комісії, за браком помешкання, тимчасово розмістилися при Кредитовій канцелярії (яка також вже мала ліквідуватися). Урядовці мусіли негайно шукати собі інших засобів заробітку, частина з них взагалі виїхала з Берліна, як, наприклад, член-секретар Комісії Сікора, який навіть не мав коштів для оформлення офіційного закриття Ревізійної комісії.

Тим не менш, не зважаючи на такі несприятливі обставини, Ревізійна комісія вважала своїм громадським обов'язком, хоча б формально, довести до певного завершення доручену їй справу. На прохання її членів міністр фінансів Х. Барановський розпорядженням від 17 грудня 1920 р. дозволив їм продовжити роботу для закінчення справ ревізії та складання звітних актів до 1 лютого 1921 р., але без відпуску коштів на утримання (за винятком колишнього бухгалтера Фінансової агентури Вишневського, якому, як вільнонайманому, виділялася платня від Кредитової канцелярії Посольства УНР у Берліні). Свою працю Ревізійна комісія завершила до встановленого міністром фінансів терміну (1 лютого), але технічна робота з видруку звітних актів затяглася ще й на весь лютий 1921 року¹.

Результати роботи Ревізійної комісії щодо перевірки діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Німеччині, як свідчать систематизовані й опрацьовані її членами матеріали й відповідні звітні акти, цілком ясно і чітко викрили глибокі корені корупції та нечистоплотності фінансового агента УНР Г. Супруна, який мав фактично надзвичайні та одноосібні повноваження у розпорядженні державними коштами України за кордоном, злочинну співпрацю чи не усіх співробітників Фінансової агентури, саботаж і елементарну безвідповідальність, які були поєднані з усвідомленням безкарності. Додам, що Г. Супрун так і не зазнав покарання за свої зловживання державними коштами УНР. Він продовжував мешкати в Берліні й у 1924 р. і навіть спільно з Я. Оренштайном² та Щепаловим заснував у столиці Німеччини велику видавничу фірму українських «творів красеного письменства та історії»³.

¹ Там само. Арк. 12–12 зв.

² Там само. Арк. 12–12 зв.

³ *Монолатій І.* Львівська подорож Якова Оренштайна 1924 року: невдала спроба реалізації українського проєкту / І. Монолатій // *І.* — 2008. — № 51.

Навіть попередні підсумки ревізії діяльності Фінансової агентури УНР вказують на те, що грошові махінації, корупція та крадіжки державних коштів, які здійснювалися головою і членами Фінансової агентури мали тісне переплетення з найвпливовішими державними і політичними діячами, установами та організаціями Української Народної Республіки, а це дає право припустити, що згортання роботи Ревізійної комісії міністром фінансів УНР Х. Барановським було пов'язане не лише із військово-політичними ускладненнями тогочасної української влади.

На той час більша частина належних УНР коштів — 300 мільйонів марок зберігалася у Державному Банку Німеччини, 50 мільйонів — у Deutsche Bank і 50 мільйонів — у Diskonto Gesellschaft Bank, також певні суми лежали на рахунках в Угорщині та Австрії. Крім того, закупівельні комісії на чолі з колишнім повноважним представником УНР М. Поршем та фінансовим агентом Г. Супруном купували в Німеччині різноманітні товари, нібито для українського війська, господарства, уряду тощо, які так і залишилися не вивезеними до Батьківщини. Посол УНР в Угорщині М. Василько у листі до міністра-президента УНР П. Пилипчука восени 1920 р. зауважував, що у нього склалося враження, «що при закупках було переплачено у безпримірний спосіб, а при продажах товари були віддані за дешеву ціну»¹. При цьому М. Василько навів, для прикладу, лише два (поміж інших) приклади зловживань, які було скоєно вже за його перебування у Берліні: закупівля Г. Супруном друкарських машин та закупівля М. Поршем білизни на суму 500 тис. марок, яка, за словами М. Василька, більше була схожа на ганчірки².

Німецькі урядові кола, звісно ж, дізналися про фінансові оборудки М. Порша й незабаром скористалися цими фактами задля дискредитації українського дипломатичного представництва в Німеччині. Партію закупленої із німецьких військових запасів білизни, що за паперами підлягала знищенню, було заарештовано. Справа полягала у тому, що під час огляду білизни виявилось, що вона достеменно не придатна для використання, хоча була закуплена за 500 тис. марок. Коли ж українська сторона спробувала її перепродати, то виявилось, що справити за неї можна було не більше 80 тис. марок. Коли ж інженер Борисів, що 16 жовтня приїздив, аби забрати згадану білизну й доставити її за місцем призначення, то не зміг виконати свого завдання через протидію німецької влади (про таку заборону офіційної влади йому повідомив Р. Смаль-Стоцький).

При цьому з'ясувалися й інші «слизькі» справи української посольської верхівки. Під час безпосередньої ревізії фінансового становища українського представництва в Берліні виявилось, що його каса порожня, а гроші (близько 1 млн. марок), що були виділені урядом УНР на фінансування проукраїнської преси зникли, як і не знайшлося й фінансового звіту щодо використання цих коштів³. Не виявилось у М. Порша і звіту щодо витрат сум із військового

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 315. — Арк. 145 зв.

² З жовтня 1920 р. до Берліна приїхав посол М. Василько, який взяв на себе функції внутрішнього керування представництвом УНР. Також, він мав повноваження від міністра фінансів УНР Х. Барановського для врегулювання усіх процесів німецьких фірм проти УНР. М. Василько, застосувавши свої повноваження, створив комісію, куди увійшли Р. Смаль-Стоцький від української сторони та А. Марвіц від німецької для вирішення усіх юридичних питань. Ці процеси мали на меті дискредитувати в очах громадськості представництво УНР Директорії і були ініційовані силами, що симпатизували більшовикам.

³ *Нетреба Ю. Б.* Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 — всесвітня історія / Ю. Б. Нетреба. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. — С. 96.

фонду Посольства (вони мали б бути задіяні для організації повернення військовополонених-українців з Німеччини на Батьківщину). М. Василько ж, який безпосередньо проводив ревізію диппредставництва, вимагав від колишнього посла грошової компенсації за втрачену білизну.

В цьому контексті слід згадати й про іншого українського діяча, голову делегації Центральної Ради на перемовинах з Центральними державами у Бересті (Бресті-Литовському) в лютому 1918 р. й дипломатичного представника (посланця) УНР в Німеччині Олександра Севрюка. 15 лютого 1919 р. його призначають керівником спеціальної української дипломатичної місії в Італії, яка мала займатися справою повернення на Батьківщину полонених українців й формування з них регулярних українських військових підрозділів¹. 20 лютого за розпорядженням С. Петлюри О. Севрюку «на видатки в справі організації українських військових частин з полонених, перебуваючих в Італії» було видано 50 тис. крб.². Загалом же у розпорядженні О. Севрюка опинилося 2 млн італійських лір.

Після завершення Першої світової війни на території Італії перебувало бл. 130 тис. військовополонених та інтернованих українців, в тому числі 115 тис. галичан. Ними й мала опікуватися спеціальна українська військово-санітарна місія на чолі з О. Севрюком. До її складу також входили: І. Коссак (заступник голови, який від 1920 р. очолює цю місію), а також члени дипломатичної місії ЗУНР у Римі В. Бандрівський (секретар місії) та Е. Інсабато³. Видатки цієї спеціальної місії мали покриватися з кредиту військово-санітарної місії у Відні, що визначався Директорією УНР⁴.

5 липня 1919 р. міністр закордонних справ УНР своїм листом до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії наголосив, що усі справи репатріації українських військовополонених цілком переходили до місії О. Севрюка. 25 липня 1919 р. Директорія УНР затвердила Постановою Ради народних міністрів «Про вислання до Італії місії в справі евакуації із Італії військово-полонених українців»⁵. Він і його службовці мусили «охороняти» своїх полонених співвітчизників від «евентуального втручання» сторонніх чинників. Тож О. Севрюку було надано надзвичайно широкі повноваження, але при цьому ніхто (жодна державна чи громадська установа) не могли контролювати чи впливати на його діяльність і роботу місії. Така фактична невідповідність й свавільність закладали небезпечну спокусу щодо

¹ *Онацький Є.* Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності / Євген Онацький // Календар-альманах «Відродження». — Буенос-Айрес, 1956. — С. 47.

² ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 23.

³ *Галайчук Б.* Організація української дипломатичної служби / Б. Галайчук // Альманах «Червоної Калини». — Льв., 1939. — С. 37.

⁴ Цю місію було створено шляхом об'єднання дипломатичних зусиль УНР і ЗО УНР з ініціативи міністра закордонних справ В. Темницького на нараді 29 червня 1919 р. за участі О. Бурчинського (очільника МЗС ЗО УНР), В. Липинського (посла УНР у Відні), М. Василька (дипломатичного представника ЗО УНР у Відні), І. Коссака (призначеного Державним секретаріатом військових справ 16 квітня головою репатріаційної місії ЗО УНР в Італії), І. Чайки (представника військово-санітарної місії у Відні) та О. Севрюка. Було вирішено, що місія підпорядковуватиметься безпосередньо головному отаманові і голові Директорії С. Петлюри та МЗС УНР. Завдання — опікування українськими військовополоненими та інтернованими в Італії, а також формування з їх числа військових частин [Веденєєв Д., Бурім Д. Дмитро Дорошенко і «справа Севрюка» / Д. Веденєєв, Д. Бурім // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — Т. 2. — К., 1997. — С. 434–448].

⁵ Вістник державних законів Української Народної Республіки. — 1919. — Вип. 30. — 15 серпня.

моральної стійкості й професійної чистоплотності спеціальних місіонерів урядів УНР часів Директорії. І стосувалося те не лише О. Севрюка і його команди, а й, наприклад, Фінансової агентури УНР в Берліні на чолі з Г. Супруном тощо.

Утім у Римі О. Севрюк перебував зовсім недовго, а саме — місяць (від 20 травня по 20 червня), а також згодом — близько двох місяців (з вересня по листопад) 1919 р. Досягнути майже нічого не вдалося, окрім хіба що (за сприяння посланців УНР у Римі та Ватикані) вироблення меморіалу й проведення усних перемовин щодо скасування заборони італійським урядом українським військовополоненим вступати до лав Дієвої армії УНР й досягнення відповідного рішення в цьому сенсі з боку військового міністерства Італії.

Загалом О. Севрюк отримав для своєї місії на власні руки два мільйони італійських лір. Проте витратив на допомогу військовополоненим лише 29% виділених на це державних коштів, а решта пішла на канцелярські витрати і репрезентаційний фонд, який він вважав «не більш-менш як додатком до свого утримання»¹. Крім того, він мешкав із дружиною у дорогих апартаментів, мав абонемент в опері, харчувався у престижних ресторанах та жодного разу не відвідав українських військовополонених². Тижневик «Воля», що видавався тоді у Відні, з обуренням констатував, що О. Севрюк «не був ні в одному таборі полонених, навіть у тому, що під самим Римом, а що гірше — не робив навіть заходів у міністерстві війни, щоб його пропустили в табори»³. В. Піснячевський писав, що один «наш «дипломат»» в Італії (вочевидь йшлося чи то про Д. Антоновича, або ж про О. Севрюка) отримував на місяць 36 тис. лір, що було у 9 разів більше, аніж заробітня платня прем'єр-міністра Італії Ф. Нітті⁴. Але жоден український вояк за цей час так і не був викуплений з полону! І це при тому, що в Італії умови утримання військовополонених були чи не найгіршими в Європі (експлуатація на роботах, катування і випадки убивств), а надто важко було перебувати у таборах Верона Прокольо, Касале (Казале) д'Альтамура та Кассіно⁵. При цьому полонених розагітовували, намагалися завербувати, підтримувати грішми й харчами, викупити й звільнити до своїх військ російські денікінці, румуни й поляки.

Коли ж 10 жовтня 1919 р. уряд Італії скасував усі обмеження на повернення українців до Вітчизни, пасивність й корупція О. Севрюка завдали непомірної шкоди як українському війську, так і людським долям. Так, зокрема, його службовцями не було розроблено плану евакуації земляків, не здійснено обрахунку видатків, у місії навіть не малося об'єктивних відомостей про чисельність полонених та про їхнє зубожіле становище у таборах. Отже, місія О. Севрюка залишалася бездіяльною і байдужою до долі своїх співгромадян-репатріантів — українських військовополонених в Італії, залишивши їх на призволяще й на волю вдачі.

Українські опозиційні політики, зі свого боку, неодноразово вимагали притягти О. Севрюка до суду (хай навіть і заочно), а очільник петлюрівської контррозвідки М. Чеботарів вигадував різноманітні плани щодо його покарання — викрадення і насильницька доставка на

¹ ЦДАВО України. Ф. 4186. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 42.

² *Гентош Л.* Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською столицею в 1919–1921 роках у контексті східної політики римської курії / *Л.Гентош* // *Україна модерна*. — 2000. — С. 173; *Онацький Є.* Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3-го серпня 1920 до 31-го грудня 1921) / *Євген Онацький* // *Український історик*. — 1978. — № 4. — С. 85.

³ *Воля* (Відень). — 1919. — Т. III. — Ч. 9. — С. 380–381.

⁴ *Піснячевський В.* Стаття старого журналіста / *В. Піснячевський* // *Воля* (Відень). — 1920. — Т. I. — Ч. 10.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 24.

суд в Україні, організація вбивства в Італії тощо¹. Проте далі теорії справа не рушилася, а за десяток років О. Севрюк і М. Чеботарів навіть й співробітничатимуть певний час. Проте провину за вищевказану безвідповідальність, марнотратство й корупцію співмірно варто покласти й на політичне керівництво УНР та увесь державний провід Республіки, який фактично самоусунувся від контролю й керівництва різноманітними місіями, агентствами, комісіями тощо за межами України, а МЗС УНР, за словами його ж очільника В. Темницького, навіть не мало «всякого зв'язку між міністерством і дипломатичними представниками за кордоном»².

Варто додати, що Д. Донцов вважав, що О. Севрюк як більшовицький агент, «мабуть умисне запропастив цю справу з полоненими», а потім «забравши з собою півмільона лір місійних грошей, втік до Франції, де граючи на біржі, стратив ту суму», що й підтвердила слідча комісія Директорії на чолі з Д. Дорошенком у 1921 р.³ Сам же О. Севрюк, що невдовзі з'явився у Парижі, запропонував свої послуги українській дипломатичній місії, висланої для переговорів з державами Антанти на Версальську мирову конференцію. Як не дивно, С. Петлюра не заперечував проти залучення О. Севрюка і видав йому дипломатичний мандат. У той же час у листі від 17 листопада 1920 р. С. Шелухин у листі до С. Петлюри пише з Відня: «Чи маємо ми серйозні дані вимагати од чужинців при таких представництвах серйозного відношення до української справи? Я апелюю до Вашої совісти, в яку цілком вірю. Щоб Ви самі подумали про Уряд, який має Міністром Лівицького, призначає Тишкевича, акредитує Шумицького, уповноважує Єремїєва і т.д. та ще при скандалах з Супрунами, Севрюками, Темницьким і т.и.! Чи можна з такими людьми і таким Урядом мати якусь серйозну справу, вести серйозні переговори? Сі діячі і такий лад кладуть на всі наші справи тавро фальші, несерйозности, недовір'я»⁴. Чи варто говорити, що переговори українською стороною були провалені...

У Франції О. Севрюк від 1920 р. невдало намагався займатися торгівлею. Вів подвійне життя агента радянської розвідки вдень й вигнанця-дворянина у паризьких вечірніх салонах. До середини 20-х рр. ХХ ст. він дуже тісно зближується з середовищем російських емігрантів-сменовеховцев, які виступають за толерантне ставлення до радянської влади. Водночас О. Севрюк тісно зближується з істориком і радянським агентом І. Борщакком, з яким вони спільно почали видавати газету «Українські вісті» (публікував у ній, зокрема, свої мемуари про переговори в Бересті). Формально О. Севрюк навіть був і головним редактором цього видання, яке виходило протягом 1926–1929 рр. й пропагувало офіційно «Соборну Радянську Українську Республіку на всіх українських землях», а також викривало «польські й румунські звірства над західноукраїнським населенням». У Парижі він також зближується з радянським Союзом українських громадян у Франції (СУГУФ; 1923–1932 рр.). Одним з лідерів СУГУФу, який налічував близько 800 членів (переважно галичан за походженням), був все той же І. Борщак, що очолював патронований «Союзом» гурток українознавства.

Тоді ж, у 1920-х він і був, вочевидь, завербований більшовицькими спецслужбами і став агентом Іноземного відділу ОГПУ. У 1928 р. О. Севрюк відвідав УСРР. Зробив це він, за його ж словами, нібито таємно, за піддробленим паспортом, аби, так би мовити, встановити зв'язки з підпільними організаціями в Україні. У цей же час його демонстративно позбавили

¹ Бондаренко К. Александр Севрюк: Революционер или аферист? / К. Бондаренко // Профиль. — 2011. — № 28. — 9 липня.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1.

³ Донцов Д. Рік 1918, Київ / Д. Донцов. — К.: Темпора, 2002. — С. 159.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 149–153.

радянського громадянства й О. Севрюк став натуралізованим «французом». Ненадовго, поза-як вже за одинадцять місяців, у грудні 1928 р., був видворений з Франції.

Покинувши Францію, О. Севрюк осів у Берліні. У Німеччині він зумів влаштуватися на службу у таємну поліцію (гестапо) й вступити до нацистської партії (НСДАП). Протягом багатьох років служив також радником німецького Генерального штабу та при уряді Німеччини, а згодом потрапив у підпорядкування до А. Розенберга й з часом отримав німецький паспорт. О. Севрюк був добре знайомий з шефом Абверу В. Канарісом, а у 1933 р. обіймав високу посаду в німецькому Міністерстві авіаційної промисловості¹.

При цьому О. Севрюк продовжував співпрацювати з більшовицькою спецслужбою, зокрема безпосередньо з радянським розвідником Ігнатієм Порецьким («Людвігом»), передаючи йому важливі відомості. Відтак О. Севрюк став подвійним агентом — радянським і німецьким (як, власне й І. Борщак чи М. Чеботарів). Підробляв він і на розвідки інших держав, зокрема на чехо-словацькі спецслужби, яким за \$ 2 тис. продав докладні плани залізничних вузлів Угорщини. Пізніше виявилось також, що О. Севрюк значився й у картотеці таємних агентів французької розвідки.

Тут слід зауважити на тому, що шпарину для вільної корупційної діяльності слабодухих і не чистих на руку українських закордонних представників (таких, скажімо, як ті ж Порш та Супрун у Німеччині чи Севрюк в Італії) витворив власною волею сам уряд УНР, надаючи фактично необмежені фінансові повноваження й неконтрольовані ніким можливості щодо розпорядження закордонними коштами (авуарами) Республіки. М. Галаган, що був представником УНР в Угорщині, згадував з цього приводу, що до 1920 р. з боку українського уряду практично не існувало контролю за грошовими витратами його закордонних представництв. Дипломати могли розпоряджатися державними коштами на власний розсуд, що, своєю чергою, сприяло й спонукало окремих високих дипломатичних посадовців до спокуси фінансових зловживань та маніпуляцій. Коли ж на нараді послів у Відні в травні 1920 р. представники Республіки мали висловитися щодо розпорядження про необхідність грошових обмежень, виявилось, що майже усі послы УНР того розпорядження не послухали. При обмірковуванні цього питання деякі з них, натомість, доводили, що без представницьких грошей вони буквально не можуть жити².

Тим часом німецька преса захлиналася від смакування скандалу навколо фінансового агента Г. Супруна та колишнього повноважного представника УНР в Німеччині М. Порша, якого звинувачували у корупції та привласненні державних грошей. Посол М. Порш також не завжди дотримувався прозорості та законності при укладанні торговельних угод, часто-густо ціни на товари були завищені та збиткові для Української держави і усе це відбувалося у той трагічний час, коли УНР перебувала не лише на межі фінансового банкрутства й воєнної катастрофи, а й на краю прірви втрати самої державності.

Зрештою дійшло до того, що, попри статус дипломатичних представництв, на будинок українського посольства в Берліні німецькою владою було накладено арешт. У свою чергу впливова «Berliner Lokal-Anzeiger» у статті від 27 серпня 1920 р. під заголовком «Арешт проти українського посольства» писала, що «в додаток до справи (про яку вже доповідали раніш) арешту накладеного на будинок Українського Посольства в Берліні — дізнаємось про

¹ Москва — Вашингтон: политика и дипломатия Кремля, 1921–1941. Сб. док. в 3 т. — Т. 3: 1933–1941. — М.: Наука, 2009. — С. 328.

² Галаган М. З моїх споминів / М. Галаган. — К.: Темпора, 2005. — С. 484.

претензії на 8 млн. марок»¹. Крім того, газета повідомляла, що будинок українського посольства (що розташовувався на вулиці Кронпринценуфер, 10) записаний в суді у формі іпотеки, забезпечуваної на суму у 800 тис. марок. Газеті також було відомо й про безпосередню причину накладання арешту на будівлю Посольства УНР — невиконання контракту з одним із великих німецьких торговельних консорціумів. Консорціум домовився був про обмін своїх машин на українську сировину, але коли за умовами договору ті машини були привезені в Україну й вагони із сировиною мали бути доставлені до Німеччини — під час транспортування їх було розграбовано. Німці, природно, зажадали відшкодування збитків й, аби домогтися сплати за втрачене, вирішили накласти арешт на будинок українського посольства в Берліні.

На тлі апогея цих скандалів, до роздмухування яких активно долучилася й більшовицька агентура, М. Порш не знайшов ліпшого рішення як банально нагально утікти з Берліна до Карлсбаду. Тож навіть Р. Смаль-Стоцький не міг відповісти німецьким журналістам дату його повернення, на що та ж таки «Berliner Lokal-Anzeiger» зауважила, що «про швидкий від'їзд дотеперішнього українського посла кружляють найрізноманітніші неперевірені звістки. Проти нього складено різні карні внески з приводу грошових махінацій, які весь час відхилялись на підставі екстериторіальності»².

Та, попри зникнення з Берліна, преса не припиняла цькувати М. Порша й наголошувала, що посол УНР в Берліні, ім'я якого згадувалося в зв'язку з численними махінаціями, відзначився також в Карлсбаді тим, що купив якісь Маші Яновцовій кабаре у Празі за 600 тис. чехословацьких крон. Відтак німецька газета задавалася цілком логічним й обґрунтованим питанням: як колишній журналіст М. Порш, який не мав раніше жодної маєтності, зміг набути такого статку? Додам принагідно, що низка корупційних фактів щодо фінансових махінацій, про які було згадано вище, мають підтвердження в рядках офіційного листування Р. Смаль-Стоцького, М. Василька та А. Ніковського³. Утім, лише на початку 1921 р. було призначено нового посла УНР у Німеччині, яким став Р. Смаль-Стоцький.

Яскравим прикладом морального розкладу і зловживань серед голів закордонних закладів УНР може служити й поведінка О. Севрюка — керівника місії з репатріації в Італії, який витратив на допомогу військовополоненим лише 29% виділених на це державних коштів. Решту ж було «відмито» через кошториси на т. зв. канцелярські витрати і репрезентаційний фонд, який О. Севрюк вважав «не більш-менш як додатком до свого утримання»⁴. Подібні ж зловживання ширилися й в дипломатичних місіях УНР у Туреччині, Італії, Франції, Австрії та інших держав⁵. Не кращим було становище й серед військових аташе. Так, наприклад, начальник Закордонного відділу зазначав, що деякі з військових агентів обмежували свої контакти з Генштабом переважно «вимогами на платню», а недостатній державний контроль за роботою військової дипломатії стимулював виникненню різноманітних службових порушень серед її співробітників. Розшарпаною була й дисципліна службовців військових місій,

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 128. Арк. 16; Berliner Lokal-Anzeiger. — 1920. — 27 серпня.

² Там само.

³ *Нетреба Ю. Б.* Вказана праця. — С. 97.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4186. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 42.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 379. Арк. 112; оп. 1. Спр. 124. Арк. 16–17; Андрієвський В. З минулого. — Т. 2. Від Гетьмана до Директорії / В. Андрієвський. — Берлін: Українське слово, 1923. — С. 150; Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності (січень–липень 1919 р.) / Є. Онацький // Календар-альманах «Відродження» на 1956 рік. — Буенос Айрес, б.р. — С.29.

а грошові зловживання, як правило, здійснювалися за рахунок військового фонду — тобто державного скарбу УНР, що був призначений для закупівлі медикаментів, обмундирування, зброї тощо для Українського Війська¹. Як доповідав своєму керівництву 2 вересня 1920 р. співробітник особливого відділу ВНК більшовицької 14-ї армії Бірюков, колишній військовий міністр УНР О. Шаповал, наприклад, мав у своєму розпорядженні до 350 закордонних агентів у різних куточках Європи, яким С. Петлюра перераховував величезні кошти з таємного грошового фонду Директорії. Показовим у цьому контексті є й той факт, що одного із таких виявлених агентів було знайдено значну кількість діамантів, золота, срібла та інших коштовностей². Звісно ж, що подібні скандали завдавали величезного удару репутації Української держави в очах західної політичної громадськості. Навіть Міністерство закордонних справ УНР у своєму огляді за липень 1920 р. відзначало хаос, що панував як серед української колонії за кордоном, так і в різних місіях, комісіях, делегаціях та агентурах, які тільки підкопують престиж УНР серед чужинців³.

Усіма цими негараздами та скандалами щодо Посольства та Фінансової агентури УНР в Берліні, які ганебно дискредитували українську республіканську владу та її дипломатичні представництва, передбачувано не забарилися скористатися як самі німці, так і більшовики.

Німці відмовилися сплачувати за рахунком, мотивуючи своє рішення тим, що не знають, якому урядові повинні повернути гроші. Уряд УСРР теж виявляв цікавість до долі вкладу. Про це говорить хоча б той факт, що з цього приводу були офіційні ноти від березня 1919 р. та 20 червня 1920 р. Наркомзаксправ УСРР Х. Раковський заявив німецькому урядові, що він розглядатиме користування цим фондом, як посягання на надбання українського народу, вважаючи українську більшовицьку владу єдиною легітимною на території України.

Що ж до тих установ і банків, які б стали самочинно розпоряджатися майном українського народу, уряд Української СРР зберігав за собою право відповідного грошового стягнення⁴. Більшовицькі дипломати доклали чимало зусиль, щоб зібрати якнайбільше інформації з питань українських фондів. Особливо їх цікавив сам текст договору, проте його було не просто дістати. Він знаходився у німецького уряду, а також у банкіра Мельхіора, який вів переговори від імені німецького уряду, та в колах, близьких до фінансового агента УНР Директорії Г. Супруна. Останній мав багато цінної інформації з цього питання, яка мала документальне підтвердження. Знаючи зацікавленість уряду УСРР, Г. Супрун заходився отримати з цього певну матеріальну нагороду. Один із радянських агентів так характеризував його позицію: «Він хоча і має найточніші дані, підходить до цього питання з чисто комерційної точки зору і, знаючи, що документальних даних, крім нього, ніхто тут не має, вимагав велику суму (20.000 марок), на що ми, звичайно, не погоджувались»⁵. Причиною відмови «комерційній» пропозиції Г. Супруна було й те, що той мав погану репутацію серед ділових та політичних кіл, оскільки брав участь у попередніх фінансових скандалах, що стосувалися українського гро-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 379. Арк. 112; оп. 1. Спр. 124. Арк. 16–17; Андрієвський В. З минулого. — Т. 2. Від Гетьмана до Директорії / В. Андрієвський. — Берлін: Українське слово, 1923. — С. 150; Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності (січень–липень 1919 р.) / Є. Онацький // Календар-альманах «Відродження» на 1956 рік. — Буенос Айрес, б.р. — С.29.

² ГДА СБУ. Спр. 69270, т. 4. Арк. 46–48, 127–128.

³ Українська революція. Документи. 1919–1921. — Нью-Йорк, 1984. — С. 246.

⁴ Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920) / І. С. Хміль. — К.: Вид-во АН Укр. РСР, 1962. — С. 334.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 646. Арк. 14.

шового фонду і, на думку чиновника більшовицького Наркомату закордонних справ УСРР Ф. Барченка, в разі потреби посилатися на нього чи на його свідчення було б неможливо.

З корупційними діями були пов'язані навіть такі високопосадовці як прем'єр-міністр Б. Мартос, міністр фінансів П. Чижевський, член Директорії Ф. Швець та інші політики та урядовці вищого щабля¹. В. Оскілко так, наприклад, змальовував у спогадах ганебний побут і спосіб життя урядовців у тимчасовій столиці УНР — Рівному: «Гульня, кидання направо і наліво державного гроша йшло без перерви день і ніч... Не було дня, щоб не сталося пари десятків скандалів у місті, щоб не то урядовці, або директори департаментів, а то й віце-міністр не заночував п'яний в комендатурі міста, або не оскандалився ще в більш непристойний спосіб»². Знав про такий нищий справжній моральний і психологічний стан тогочасного українського республіканського політикуму й головний отаман С. Петлюра, який ніби визнаючи власне безсилля, з обуренням писав до одного з своїх підлеглих: «...Ви не можете розібратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці замість того, аби бути вам звичайними урядовцями і писцями... Україна повинна червоніти за свій уряд перед світом... Подивіться, що з себе уявляють наші міністри. Як не критин, то подлець»³.

Вочевидь, сама організація та форма влади в УНР часів Директорії була вкрай неефективною (і це видно не лише з аналізу роботи Фінансової агентури в Німеччині, але й в діяльності О. Севрюка в Італії, українських представників на Паризькій мирній конференції, принципами партійної та особистої квоти в призначені урядовців, отаманщиною в Україні, безпорадності держконтролю та судової системи, чварами в Директорії, фактичним безсиллям урядових структур і в практичній узурпації влади головним отаманом, масштаб якої, водночас, обмежувався ареалом його особистої присутності тощо), а отже й дозволяла подібним елементам не лише підточувати українську державність з середини, але дискредитувати її як в очах світової спільноти, так і власного народу. Зазначені факти лише підтверджують те, що як фінансові, так і державотворчі проблеми УНР часів Директорії були набагато глибшими за банальну корупцію Супрунів, Севрюків, Поршів та їм подібних, а натомість крилися у вихідних принципах організації та функціонування системи державної влади в УНР.

¹ ГДА СБУ. Спр. 69270, т. 19. Арк. 25; Оскілко В. Між двома світами / В. Оскілко. — Ч. 1. — Рівне: УНП, 1924. — С. 21.

² Оскілко В. Вказана праця. — С. 41.

³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 235. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 3.